

Tartu Ülikool

Tartu Ülikooli humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Uusima aja osakond

Liis Toomas

**Vene vägede küsimus: Eesti ohutunnetus ja diplomaatia CSCE/OSCE-s
1992-1995**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: kaasprofessor Kaarel Piirimäe

Tartu 2024

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Vene relvajõud Eesti territooriumil ja diplomaatilise töö algus CSCE-s.....	9
1.1. Vene relvajõudude koosseis ja paiknemine	9
1.2. Ohutunnetus seoses relvajõudude kohalolekuga 1992. aastal	18
1.3. Eesti seisukohtade sõnastamine CSCE-s	20
2. Suurenenud ohutunnetus Eestis ja diplomaatilised pingutused CSCE-s.....	23
2.1. Vene relvajõudude väljaviimise seis 1993. aastal.....	23
2.2. Ohutunnetus seoses relvajõudude kohalolekuga 1993. aastal	25
2.3. Vägede küsimuse I etapp: 1993. aasta algusest kuni väljaviimiseni Leedust.....	30
3. CSCE/OSCE-s tulemusteni jõudmine ja Eesti julgeolekupoliitilised sihid	33
3.1. Vägede küsimuse II etapp: 1993. aasta sügisest kuni väljaviimiseni Eestist ja Lätist.....	33
3.2. Vägede küsimuse III etapp: 1994. aasta sügisest kuni juulilepingute ratifitseerimiseni	41
3.3. Relvajõudude väljaviimise tulemused ja Eestile avanenud võimalused.....	45
Kokkuvõte	50
Kasutatud allikad ja kirjandus	54
Lisad	58
Summary	61

Sissejuhatus

31. augustiks 1994. aastaks olid viimased Vene relvajõudude sõjaväelased lahkunud nii Eestist, Lätist kui Saksamaalt. Taasiseseisvunud Eesti jaoks tugines märgilise kuupäevani jõudmise protsess kindlale seisukohale - endisel okupatsiooniarmeel ei ole kohta suveräänse riigi territooriumil. Eesti Vabariigi välissuhtluse- ja riigikaitsestruktuur oli alles välja kujunemisel, mistõttu määras võõrriigi relvajõudude paiknemine Eesti territooriumil riigi turvalisuse ja ohutunnetuse. Kartus, et Vene Föderatsioon võib vajadusel oma relvajõud ja Eestis asunud venekeelse elanikkonna mobiliseerida, avaldas mõju Eesti julgeolekupoliitilistele valikutele.

Vene relvajõudude väljaviimine oli iseseisvate Balti riikide eksisteerimise jaoks oluliseks otsuseks, milleni jõudmisel toetuti paljuski rahvusvahelisele üldsusele. Taasiseseisvumise järel kujunes Eesti, Läti ja Leedu peamiseks tööväljaks Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorganisatsioon (edaspidi CSCE või OSCE)¹, mille kaudu püüdsid Balti riigid relvajõudude väljasaamiseks olemasolevaid diplomaatilisi oskusi kasutades Venemaale järjepidevat survet avaldada.

Eesti alustas CSCE suunal tegevust 1990. aastal, mil loodeti võimalusele osaleda CSCE kohtumistel vaatlejastaatuses mõne välisriigi delegatsiooni külalisena, mis siiski NSV Liidu vastuseisu tõttu ei õnnestunud. CSCE täieõiguslikuks liikmeks said Balti riigid Moskvast toimunud inimõiguste teemalises konverentsil 1991. aasta septembris² ning juba 1992. aasta CSCE Helsingi jätkukonverentsil loodeti tõstatada Vene relvajõudude lahkumise küsimus Balti riikide territooriumilt. Jätkukonverentsi raames toimunud suvisel tippkohtumisel võeti CSCE-s osalevate riikide konsensuse alusel vastu Helsingi lõppdokument, mille paragrahv 15 kohustas Balti riikide territooriumilt võõrvägede väljaviimise „kiirelt, korrastatult ja täielikult“.³ Paragrahv 15 kujunes Balti riikidele Vene relvajõudude väljaviimise protsessis oluliseks tugipunktiks, millele toetudes hoiti vägede küsimust järjepidevalt rahvusvahelises fookuses.

---

¹ Alates 1995. aasta 1. jaanuarist muutus Euroopa Julgeoleku- ja Koostöökonverentsi (CSCE) nimi Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorganisatsiooniks (OSCE). Kuna töö käsitleb perioodi 1992. aastast kuni 1995. aastani, lähtub autor vaatluse all olevast aastast ning kasutab vastavat nimevarianti ilma edasisi sellekohaseid kommentaare tegemata.

² Piirimäe, K. (2016). „Balti kriis ja Eesti välispoliitika algus 1990–1991. I osa“. Akadeemia, nr 8, 1354-1359.

³ Kionka, R. (2005). „CSCE/OSCE ja meie“. Diplomaatia, nr 22/23. <https://diplomaatia.ee/csce-osce-ja-meie/>. Vaadatud 24.03.24.

Käesoleva töö eesmärgiks on uutele arhiivimaterjalidele tuginedes käsitleda Vene relvajõudude väljaviimise protsessi CSCE/OSCE-s ning idasuunalistest ohtudest tulenevalt mõjusid Eestile. Töö põhifookuses on periood 1992. aastast kuni 1995. aastani, Eesti Vabariigi alalise esinduse töö alustamisest CSCE juures Viinis kuni presidentide Lennart Meri ja Boriss Jeltsini vahel sõlmitud juulilepingute ratifitseerimiseni. Ülevaate andmisel Vene relvajõududest käsitleb autor lühidalt ka 1980. aastate lõpu ja 1990. aastate alguse perioodi. Autor otsib vastuseid järgnevatele uurimisküsimustele: 1) Milline oli Vene relvajõudude kohalolekust lähtuvalt Eesti ohutaju riigi julgeolekule? 2) Millisel viisil kajastas Eesti delegatsioon rahvusvaheliselt Vene vägede küsimust CSCE/OSCE-s? 3) Kuidas mõjutas Vene relvajõudude kohalolek ja lahkumine Eesti võimalusi riigi julgeoleku kindlustamisel?

Autori esimeseks hüpoteesiks on, et hirmud Eesti Vabariigi ametkondades potentsiaalse sõjalise jõu kasutamise osas Vene Föderatsiooni poolt olid käsitleval perioodil põhjendatud. Eesti iseseisvuse taastamise järel alustati lootusrikkalt omariikluse ülesehitamist, kuid riigis viibinud Vene sõjaväelasi nähti okupatsiooniarmeena. Teiseks hüpoteesiks on, et rahvusvahelise nähtavuse ja toetuse leidmine Põhjamaadelt ja Läänest vägede väljaviimise küsimuses määrava tähtsusega. Täielik Vene relvajõudude lahkumine Eesti territooriumilt võis olla ainuõige viisiks Eesti suveräänsuse ja Balti regiooni julgeoleku kindlustamisel ning võõrriigi sõjalise jõu kohaloleku tõttu ei oleks avanenud võimalusi saada julgeolekugarantiisid rahvusvaheliselt kogukonnalt, eelkõige Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsioonilt (NATO). Kolmandaks hüpoteesiks on seisukoht, et toetuse saamine välisriikidelt ei olnud Eesti Vabariigi jaoks iseenesestmõistetav ja sirgjooneline protsess, sest diplomaatiliselt survet avaldasid välisriigid nii Venemaale kui ka Eestile. Baltikumile avaliku toetuse avaldamisel mõjutas Vene Föderatsiooni habras sisepoliitiline olukord välisriikide käitumist läbi ettevaatlikkuse ja tasakaalu otsimise.

Vene vägede küsimust on varem kajastatud Eesti-Vene läbirääkimiste näol, mida teeb ka osalt käesolev töö. Siiski on antud töö esimene, mis annab ülevaate Eesti diplomaatilisest pingutustest rahvusvahelises organisatsioonis vägede küsimuse lahendamisel. CSCE Eesti delegatsioon tõstas ja hoidis vägede väljaviimise küsimust rahvusvahelises fookuses eelkõige organisatsiooni istungitel ette kantud avaldustega Eesti-Vene riiklike delegatsioonide vaheliste läbirääkimiste voorudest. Antud töö ei vaatle kõiki läbirääkimisi detailselt, vaid peatub nendel, millele ka CSCE-s tähelepanu juhiti. Seetõttu algab ülevaade läbirääkimistest 1993. aasta

algusest. Hiljem, vägede väljaviimise järel tugineti erusõjaväelaste ja lepingute ratifitseerimise probleematika tõstatamisel rutiinsetele aruteludele.

Töö autor vaatleb vägede küsimust läbi kolme etapi, mis loob autori hinnangul nüansirikkale teemale konkreetsema ülesehituse ja võimaldab uurimisteamale läheneda uuenduslikult. Vägede küsimuse kolm etappi ei ole pelgalt fiktiivsed, vaid pidepunktid CSCE/OSCE töös. Toetudes Rahvusarhiivile üle antud uutele materjalidele, võimaldab töö anda panuse Eesti lähiajaloo uurimisse.

Töö koostamiseks on autor tuginenud senikasutamata arhiiviallikatele Eesti Rahvusarhiivis asuvatest Välisministeeriumi ja Kaitseministeeriumi fondidest. Välisministeeriumi arhiivist on kasutatud Viinis asuva Eesti CSCE/OSCE alalise esinduse memosid aastatest 1992.-1995. ning Eesti Välisministeeriumi juhtkonna koosolekute protokolle aastatest 1992.-1993. Kaitseministeeriumi arhiivist on kasutanud memosid kaitsealaseid suhteid puudutavates küsimustes teiste riikidega aastatest 1991.-1994. Lisaks on kasutatud töös teemakäsitluse toetamiseks päevalehena ilmunud Eesti Sõnumid 1994. ja 1995. aasta, Päevalehe 1993. aasta ning Ameerika Ühendriikides ilmuva eestikeelse ajalehe Vaba Eesti Sõna 1995. aasta uudislugusid.

Autor juhib tähelepanu, et Kaitseministeeriumi arhiivis asuvad säilikuid „Operatiivinfo Vene vägede liikumisest ja nende poolt toodavatest ning väljaviidavatest veostest aastast 1993.“, „Õiendeid võõrvägede väljaviimise käigu kohta Eestist ning relvajõudude kasutuses olevate maade ja objektide üleandmise kava aastast 1992.“ ning sarja „Vene Föderatsiooni sõjaväeobjektide ülevõtmise aktid ja materjalid nende juurde 1992-1994“ on autor kasutanud toetusmaterjalina ning maininud neid ka sisulises osas, küll aga ei ole allikaid kasutatud detailsemate hinnangute tegemiseks. Samuti on autor töös maininud Keskkonnaministeeriumi arhiivis leiduvat teemakohast sarja „NSV Liidu sõjaväeosade poolt Eesti looduskeskkonnale tekitatud kahjustuste inventariseerimise, hindamise ja likvideerimise dokumendid 1992-1997“, mida sisulises osas kasutatud ei ole, seega ei tooda fondi välja ka kasutatud allikate loetelus.

Vene vägede väljaviimist on käsitlenud varasemates uurimustes Kristina Kallas, kelle Tartu Ülikoolis kaitstud peaseminaritöö „*Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni riikidevahelised läbirääkimised aastatel 1990-1994*“⁴, annab ülevaate suhete kujunemisest Vene

---

⁴ Kallas, K. (2000). *Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni riikidevahelised läbirääkimised aastatel 1990-1994*. Tartu Ülikool: Peaseminaritöö.

Föderatsiooniga ja vägede väljaviimise üle toimunud läbirääkimistest. Kallase töö allikmaterjal baseerub suuresti perioodikal ja Eesti Välisministeeriumi pressiteadetal, mõistmaks Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelisi suhteid ning nüansse vägede väljaviimise üle peetud läbirääkimistest. Vene vägede väljaviimist Baltikumist on käsitlenud Lars Peter Fredén teoses „*Tagasitulekud. Rootsi julgeolekupoliitika ja Balti riikide iseseisvuse uus algus 1991-1994*“⁵, milles Fredén avab Rootsi Kuningriigi Baltikumi-poliitika kujunemist ja vägede väljaviimise protsessi välisriigi pilgu läbi. Samuti kajastab Vene vägede kohalolekut ja väljaviimist eruohvitseri Jaak Haud koostatud kogumik „*Vene vägede lahkumine Eestist. Nii nad läksid!*“⁶, mis sisaldab põhjalikult teemakohast materjali ja mille eesmärgiks on Vene vägede küsimuse laiem käsitlus. „*Võõrväed Eestis 20. sajandi lõpukümnendel*“⁷ ja „*Punalaevastik Eestis 20. sajandi lõpukümnendel*“⁸, mille koostajad Jüri Pärn, Margus Hergauk ja Mati Õun käsitlevad Vene relvajõudude koosseisu kuulunud üksuste tehnilisi aspekte. Suuresti viimasele kolmele teosele tuginedes on käesoleva töö autor koostanud ülevaate Eesti territooriumil paiknenud üksuste koosseisust. Ajaloolase Tõnu-Andrus Tannbergi koostatud mahukast teosest „*Eesti sõjaajalugu: valitud peatükke Vabadussõjast tänapäevani*“⁹ võib välja tuua ajaloolaste Hellar Lille, Kristjan Lutsu ja Jüri Pärna kirjutatud peatükid Vene relvajõudude koosseisust ja Eestist lahkumisest.

Washingtonis asuva Riikliku Sõjakolledži julgeolekustrateegia emeriitprofessor ja endine Ameerika Ühendriikide välisteenistuja William Hill käsitleb teoses „*No place for Russia: European security institutions since 1989*“¹⁰ külma sõja järgse Euroopa julgeolekustruktuuri kujunemist. Teoses käsitletakse sealhulgas NATO, Euroopa Liidu ja OSCE arengut. Ajaloolane Kaarel Piirimäe analüüsib artikli „Balti kriis ja Eesti välispoliitika algus 1990-1991“¹¹ esimeses osas taasiseseisvunud Eesti Vabariigi välispoliitika uut suunda ja jõudmist CSCE liitumisprotsessi. Rahvusvahelises Kaitseuringute Keskuses töötava Lennart Meri konverentsi direktori Eeva Eek-Pajuste koostatud kogumikes „*Teine tulemine:*

---

⁵ Fredén, L. P. (2009). *Tagasitulekud. Rootsi julgeolekupoliitika ja Balti riikide iseseisvuse uus algus 1991-1994*. Tallinn: Kultuurileht.

⁶ Haud, J. (2015). *Vene vägede lahkumine Eestist. Nii nad läksid!*. Tallinn: Eesti Eruohvitseride Kogu.

⁷ Pärn, J., Hergauk, M & Õun, M. (2006). *Võõrväed Eestis 20. sajandi lõpukümnendel*. Tallinn: Sentinel.

⁸ Pärn, J., Hergauk, M & Õun, M. (2006). *Punalaevastik Eestis 20. sajandi lõpukümnendel*. Tallinn: Sentinel.

⁹ Tannberg, T. (2021). *Eesti sõjaajalugu: valitud peatükke Vabadussõjast tänapäevani*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

¹⁰ Hill, W. (2018). *No place for Russia: European security institutions since 1989*. New York: Columbia University Press.

¹¹ Piirimäe, K. (2016). „Balti kriis ja Eesti välispoliitika algus 1990–1991. I osa“. Akadeemia, nr 8.

*taasiseseisvunud Eesti välisesindused*¹² ja „*Teine tulemine: Välisministeeriumi taasloomise lugu*“¹³ kirjutavad diplomaadid Kalev Stoicescu ja Jüri Luik tööst CSCE/OSCE-s, vägede küsimusest, läbirääkimistest ja juulilepingute sõlmimisest. Lähtuvalt kogumike eesmärkidest on peatükid lühiülevaated Välisministeeriumi ja välis teenistuse töö kajastamiseks.

Käesolev töö on kronoloogilist loogikat järgides jagatud kolmeks peatükiks. Esimene peatükk annab ülevaate Eesti territooriumil paiknenud Vene relvajõudude üksustest, arvukusest ja paiknemisest. Autori hinnangul on ülevaade vajalik relvajõudude koosseisust ettekujutuse tekkimiseks, mõistmaks paremini järgnevaid alapeatükke. Vene relvajõudude kohalolek mängis olulist rolli ohutunnetuse tekkimisel. Autor toob arhiivist leiduva materjali toel lugejani 1992. aasta käigus ohutunnetust mõjutanud tegevused seoses Vene relvajõududega, sealhulgas mõjud Eesti Välisministeeriumi töökorraldusele. CSCE-s alustas Eesti Vabariigi delegatsioon tööd 1992. aasta sügisel, mil tekkis vajadus sõnastada Eesti Vabariigi seisukohad riigile olulistes küsimustes. Viimases alapeatükis annab autor ülevaate delegatsiooni töö alustamisest ja aktuaalsetest küsimustest CSCE-s, mis olid seotud Vene relvajõudude väljaviimisega.

Teine peatükk annab ülevaate Vene relvajõudude väljaviimise jooksvast seisust 1993. aastal. Sõjaline kohalolek suurendas ohutunnetust ajal, mil Vene Föderatsioonis toimunud sisepoliitilised võitlused mõjutasid riigi välispoliitilist agendat. Autor jätkab ohutunnetuse kirjeldamisega ning toob lugejani mõned 1993. aastal toimunud vahejuhtumid seoses Vene relvajõududega. Viimases alapeatükis kirjeldab autor Vene vägede väljaviimise käsitlemist CSCE-s, tuginedes ennekõike Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vaheliste läbirääkimiste tulemustele. Autor käsitleb Vene vägede küsimust kolmes etapis CSCE/OSCE Eesti alalise esinduse memode kaudu, millest esimene võtab vaatluse alla perioodi 1993. aasta algusest kuni vägede väljaviimiseni Leedu Vabariigist.

Kolmandas peatükis jätkub eelmainitud etapiline käsitus. Kirjeldatakse perioodi 1993. aasta sügisest kuni Vene vägede väljaviimiseni Läti Vabariigist ja Eesti Vabariigist. Viimases, kolmandas etapis on vaatluse all periood 1994. aasta sügisest kuni juulilepingute ratifitseerimiseni 1995. aasta lõpus. Viimaks hindab autor vägede väljaviimise tulemusi ja Eesti Vabariigile avanenud võimalusi kaitsekoostöö alustamisel välisriikide ja rahvusvaheliste organisatsioonidega, mis võimaldasid stabiliseerida Balti regiooni julgeolekut Vene relvajõudude lahkumise järel.

---

¹² Eek-Pajuste, E. (2008). *Teine tulemine: taasiseseisvunud Eesti välisesindused*. Tallinn: Printon.

¹³ Eek-Pajuste, E. (2008). *Teine tulemine: Välisministeeriumi taasloomise lugu*. Tartu: Greif.

Ülevaate riiklike delegatsioonide vaheliste läbirääkimiste toimumisest ja tähtsamatest sündmustest käsitluse all oleval perioodil annab lisades olev kronoloogia.

1. Vene relvajõud Eesti territooriumil ja diplomaatilise töö algus CSCE-s

Eesti, Läti ja Leedu kuulusid koos Kaliningradi oblastiga alates 1956. aastast Balti sõjaväeringkonda, staabiga Riias, mis nimetati 1991. aastal ümber Loode väegrupiks, staabiga Kaliningradis¹⁴. Eesti territooriumil asunud Vene relvajõudude koosseis oli eriilmeline ja laialdaste strateegiliste funktsioonidega. Vene armee koosseisus eksisteeris viis suuremat väeliiki, milleks olid maaväed, mereväed, õhujõud, õhukaitseväed ja strateegilised raketiväed. Eelmainitud väeliigid koos piirivalve, tsiviilkaitse, siseministeriumi, luuresuunitlusega väeosade ning ehitus- ja raudteevägedega asusid taasiseseisvumisperioodil ka Eestis.¹⁵ Samaaegselt Vene relvajõudude territooriumil viibimisega oli loomisel Eesti Vabariigi riigikaitse- ja välispoliitilise suhtluse struktuur ning diplomaatilised sidemed rahvusvahelise demokraatliku kogukonnaga.

1.1. Vene relvajõudude koosseis ja paiknemine

NSV Liidu, hiljem Vene Föderatsiooni relvajõudude arvulist koosseisu ja täpseid andmeid Eesti territooriumil paiknemise kohta oli Baltikumi taasiseseisvumise perioodil ja vägede väljaviimise protsessi ajal keeruline hinnata. Vägede isikkoosseisu ja tehnikaühikute täpne arv oli teadmata mitmel põhjusel. Esiteks tegi infokogumise raskendavaks riigikaitsestruktuuri puudumine Eestis, mis oleks informatsiooni hallanud ja koordineerinud riiklikul tasandil. Nii Kaitsejõudude Peastaap, Kaitseministerium kui ka Piirivalveamet olid taasiseseisvumise esimestel aastatel alles loomisel. Kättesaadavat osa informatsioonist haldas taasloodud Välisministerium, olles riiklike delegatsioonide vaheliste läbirääkimiste eestvedajaks Eesti poolelt. Tugineti ka loendamistele Eesti-Vene piiriületusel, mida tõendavad Rahvusvarhiivis asuvad Kaitseministeriumi säilikud¹⁶. Võõrvägede seisu kohta Eesti territooriumil andsid hinnanguid ja koostasid analüüse peamiselt Kaitseministeriumi ja Välisministeriumi töötajad informatsioonikildude põhjal, millele tol hetkel oli võimalik ligi pääseda¹⁷. Süsteemset luureandmete kogumist alustati umbes aasta enne taasiseseisvumist, mis varasemalt Balti

---

¹⁴ Haud, J. (2015). *Vene vägede lahkumine Eestist. Nii nad läksid!*, 250.

¹⁵ Luts, K & Pärn, J. (2021). „Eesti NSV-s paiknenud NSV Liidu relvajõududest“ - *Eesti sõjaajalugu: valitud peatükke Vabadussõjast tänapäevani*. Koost. Tannberg, T. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 528-539.

¹⁶ RA, ERA.5274.1.428, t 08.07.93-05.10.93. Operatiivinfo Vene vägede liikumisest ja nende poolt toodavatest ning väljaviidavast veostest.

¹⁷ Öun, M. (2020). „Kui palju Vene vägesid ja sõjatehnikat Eestis tegelikult oli?“. Sõdur, nr 1, 61.

riikidel tervikuna puudus. Samuti tugineti Rootsi riiklikule luureinfole, kuid loodud pilt relvajõudude arvulise suuruse ja paiknemise kohta ei olnud siiski täielik.

Informatsiooni kogumise tegi keerulisemaks ka väeosade hajutatud paiknemine, kuna erinevalt Kesk-Euroopas asunud Vene relvajõududest, mis suuresti paiknesid baasides, asusid Eestis olnud väed üle kogu territooriumi¹⁸ ning suletud tsoonides Paldiski linnas ja Pakri poolsaarel, Naissaarel, Osmussaarel, Vaindlool ning Sillamäel, mille aladele algselt tavakodanikel siseneda ei lastud. Kolmandaks ei avaldanud NSV Liit, hiljem Vene Föderatsioon läbirääkimisprotsessi ajal Eesti territooriumil viibivate relvajõudude suuruse kohta ametlikke andmeid, vaid esitas mitteametlikku ja vastuolulist informatsiooni¹⁹, mida Eesti ametiisikud ebausaldusväarsuse tõttu kasutada ei saanud. Vene relvajõudude väljaviimisega seotud avaldustes ja aruteludes sõnas CSCE Eesti delegatsioon korduvalt, et väeosade ja objektide kohta täieliku informatsiooni puudumine raskendab Eesti Vabariigil saada protsessist terviklikku ülevaadet. Aga veelgi tähtsam oli võõrvägede täielik lahkumine Eesti territooriumilt „isegi ametlikke asjakohaseid andmeid omamata“, mistõttu ei pööratud relvajõudude kohta leiduvale andmestikule rahvusvaheliselt erilist tähelepanu.²⁰

Lisaks nimetasid ja paigutasid Vene relvajõud oma väeosasid ümber ning tõid Eestisse juurde ajal, mil teisi väeosasid jällegi territooriumilt ära viidi. Üksusi allutati nende väeliikide koosseisu, mis ei olnud relvastuse piiramise lepingutes kindlaks määratud, näiteks mereväele või KGB otsealluvusse.²¹ Eesti ametivõimudel ei olnud kontrolli ega täpset ülevaadet Vene sõjaväelaste liikumisest väljaspool sõjaväebaase, seda piiras Eesti Vabariigi valitsus 1992. aasta lõpuks²².

Isikkoosseis

Ajaloolased Kristjan Luts, Jüri Pärn ning Mati Õun toovad välja, et 1989. aastal avaldati ajalehes Eesti Ekspress 1984. aasta seisuga Nõukogude relvajõudude arvuline koosseis Eestis, milleks hinnati 122 480 sõjaväelast. Lisaks loetleti üles nende perekonnad, seega koguarvuks

---

¹⁸ Fredén, L P. (2009). *Tagasitulekud*, 61.

¹⁹ RA, ERA.5775.1.227, t 05.10.92-10.12.92, kp puudub. Information about the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Summit Declaration 1992 - Information regarding the withdrawal of Russian troops from the territory of Estonia.

²⁰ RA, ERA.5775.1.227, t 05.10.92-10.12.92, kp puudub. Information about the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Summit Declaration 1992.

²¹ Haud, J. (2015). *Vene vägede lahkumine Eestist. Nii nad läksid!*, 246.

²² Lill, H. (2021). „Okupatsiooniarmee lahkumine“ - *Eesti sõjaajalugu: valitud peatükke Vabadussõjast tänapäevani*. Koost. Tannberg, T. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 560.

hinnati tol hetkel 147 480 inimest. Õun märgib, et andmed, mis kandusid edasi ka hilisematesse väljaannetesse, pärinesid Rootsi luurelt. Eelmainitud arvud on siiski tunduvalt üle hinnatud. 1980. aastate keskpaigaks võis isikkoosseisu koguarvuks Pärna hinnangul siiski arvata ligikaudu 40 000 sõjaväelast.^{23 24}

Tulenevalt kahe riigi koostööst, oli andmestik sõjaväelaste koguarvu suurusjärgu kohta Rootsil ja Eestil sarnane. 1989.-1991. aastatel Rootsi diplomaadina Lätis ja Leedus ning 1992.-1994. aastatel Rootsi peaministrikantselei julgeolekupoliitika osakonnas²⁵ töötanud Lars Peter Fredén toob välja rootslaste hinnangu, mille kohaselt oli 1991. aastal Balti riikides 125 000 Vene sõjaväelast, Eestis baseerus neist 35 000, Lätis 50 000 ja Leedus 40 000. Lisaks asus 80 000 sõjaväelast Kaliningradi oblastis.²⁶ Jüri Pärn, töötades tol hetkel Kaitsejõudude Peastaabis²⁷, hindas 1991. aasta alguseks sõjaväelaste arvuks kuni 36 000²⁸. Margus Hergauk ja Mati Õun kunagiste Kaitseministeeriumi töötajatena²⁹ on selle arvu kitsendanud 34 000 sõjaväelaseni^{30 31}. 1991. aasta lõpuks, NSV Liidu likvideerimise perioodil, jäi Eestisse veel alla 30 000 võõrvägede sõjaväelase³².

Ajaloolane Hellar Lill toob välja, et 1992. aasta alguseks võis sõjaväelaste arv Eestis olla 25 000³³. Eestlased esitasid CSCE alalise esinduse sisseseadmise perioodil, 1992. aasta sügisel ametlikult sõjaväelaste koguarvu, mis oli hinnanguliselt küllaltki suur, vahemikus 38 000-40 000, sealhulgas 12 000 ohvitseri ja lipniku. Juba 1992. aasta lõpuks vähendati arvu tunduvalt, 20 000-18 000 sõjaväelaseni ning 7900 ohvitseri ja lipnikuni. 1992. aasta lõpuks hindasid mõned allikad Eesti territooriumil viibinud sõjaväelaste hulgaks 12 000, kuid seda arvu ametlikult ei kinnitatud.³⁴ CSCE-s esitatud andmestik nii vägede väljaviimise jookska

---

²³ Luts, K & Pärn, J. (2021). „Eesti NSV-s paiknenud NSV Liidu relvajõududest“, 544-545.

²⁴ Õun, M. (2020). „Kui palju Vene vägesid ja sõjatehnikat Eestis tegelikult oli?“. Sõdur, nr 1, 61.

²⁵ Fredén, L P. *Tagasitulekud*, 9.

²⁶ Samas, 42.

²⁷ Pärn, J, Hergauk, M & Õun, M. (2006). *Võõrväed Eestis 20. sajandi lõpukümnendel*, 7.

²⁸ Luts, K & Pärn, J. (2021). „Eesti NSV-s paiknenud NSV Liidu relvajõududest“, 545.

²⁹ Pärn, J, Hergauk, M & Õun, M. (2006). *Võõrväed Eestis 20. sajandi lõpukümnendel*, 7.

³⁰ Pärn, J, Hergauk, M & Õun, M. (2006). *Võõrväed Eestis 20. sajandi lõpukümnendel*, 73.

³¹ Õun, M. (2020). „Kui palju Vene vägesid ja sõjatehnikat Eestis tegelikult oli?“. Sõdur, nr 1, 61.

³² Luts, K & Pärn, J. (2021). „Eesti NSV-s paiknenud NSV Liidu relvajõududest“, 547.

³³ Lill, H. (2021). „Okupatsiooniarmede lahkumine“, 561.

³⁴ RA, ERA.5775.1.227, t 05.10.92-10.12.92, kp puudub. Information about the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Summit Declaration 1992 - Information regarding the withdrawal of Russian troops from the territory of Estonia.

protsessi ja arvandmete kohta tulenes Eesti Kaitseministeeriumilt ja teiste ametlike allikate poolt³⁵. Seda kinnitavad Kaitseministeeriumi arhiivis leiduvad endise NSV Liidu ohvitseri ja Eesti Välisministeeriumi nõuniku Vello Vare koostatud dokumendid nimega „Õiend võõrvägede väljaviimise käigu kohta Eestis“, mis pärinevad vastavalt 1992. aasta 15. ja 20. oktoobrist³⁶. Kaitseministeeriumi dokumentides esitatud andmed kattuvad CSCE-le esitatud informatsiooniga.

Väeliigid ja väeosad

Järgnevalt annab töö autor ülevaate väeliikide lõikes nendest väeosadest, millele on enim tähelepanu pööratud kirjanduses ning mis leiavad kajastust ka allikmaterjalis. Enamasti olid need elav- ja relvajõult suurimad või strateegiliselt tähtsamad üksused, mis Eesti territooriumil paiknesid. Järgnev kajastus Vene relvajõudude koosseisust ei anna kindlasti täielikku ülevaadet ning autori eesmärgiks on luua käsitlevale teemale ilmestav taust, näidates, millised Vene relvajõudude koosseisus olevad üksused olid vaja Eesti territooriumilt välja saada. Kajastatud ei ole strateegilisi raketivägesid, mille viimased üksused viidi Eestist välja 1988.-1989. aastate jooksul³⁷. Põhjuseks 1987. aastal Ameerika Ühendriikide ja NSV Liidu vahel sõlmitud kesk- ja lähimaarakettide likvideerimise (ing k INF) lepingu jõustumine³⁸. Samuti ei too autor töö mahu piirangust lähtudes välja tsiviilkaitse, piirivalve, raudee, ehitus ja siseministeeriumi väeosade koosseisu ega täielikku ülevaadet relvajõudude valduses olevast tehnikast ja relvastusest.

Maavägi

Eesti territooriumil oli 1990. aastateks maavägede osakaal väike, kuna väeosadel puudus rünnakupotentsiaal juba 1960. aastate paiku³⁹, mil Eestisse formeeriti 144. motolaskurdiviis, staabi asukohaga Tallinnas Tondi sõjaväelinnakus. Diviisi koosseisu kuulusid kolm motolaskurpolku, neist kaks - 254. motolaskurpolk ja 482. motolaskurpolk asusid Tondi

---

³⁵ RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, kp 30.06.93. Information on the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Summit Declaration 1992.

³⁶ RA, ERA.5274.1.24a, t 14.09.92-20.10.92.

³⁷ Luts, K & Pärn, J. (2021). „Eesti NSV-s paiknenud NSV Liidu relvajõududest“, 536.

³⁸ *Treaty between The United States Of America and The Union Of Soviet Socialist Republics on the elimination of their intermediate-range and shorter-range missiles (INF Treaty)*. U.S. Department of State, 08.12.87. <https://2009-2017.state.gov/t/avc/trty/102360.htm>. Vaadatud 19.04.24.

³⁹ Luts, K & Pärn, J. (2021). „Eesti NSV-s paiknenud NSV Liidu relvajõududest“, 529.

sõjaväelinnakus.⁴⁰ 482. motolaskurpolk asus 1991. aastast ümber Lätti Alüksne linna lähiste strateegiliste raketivägede baasi kuni vägede väljaviimiseni 1994. aastal. Tallinnas asusid veel 686. sidepataljon, 1032. logistikapataljon, 379. remondipataljon ja 122. keemiakaitserood. Kloogal asusid 488. motolaskurpolk, 450. liikursuurtükipolk, 155. meditsiinipataljon, 295. inseneri-sapööripataljon, 1281. tankitõrjesuurtükidivisjon ja 148. luurepataljon. 1259. seniitsuurtükipolk asus 1967.-1980. aastani Tondi sõjaväelinnakus, seejärel kuni 1991. aastani Kloogal koos 156. raketidivisjoniga. Mõlema asemele toodi 1991. aastal 1082. seniitraketipolk. Keilas asus 228. tankipolk ja Pärnus 6. keemiakaitsebrigaad. Tallinas Männikul asusid laskemoona ja miinide laod.⁴¹

Diviisi kasutuses olid soomusmasinatest tankid T-72, jalaväe lahingumasinad BMP-2 ja soomustransportöörid BTR-60 ning BTR-70.⁴²

Diviisil oli oma linnakuga väljaõppekeskus Aegviidul, nimetatud ka Aegviidu polügooniks ja 319. õppekeskuseks⁴³. Motolaskurdiviisi sõjaaegne koosseis 1980. aastatel võis olla üle 13 000 ja rahuaegne koosseis alla 2000 sõjaväelase⁴⁴.

1989. aastal toodi Ida-Saksamaalt Võru lähiste dessantrüdepataljon, mis oli hilisem Vana-Nursis asuv ja 1991. aasta oktoobris likvideeritud 1185. dessantpataljon⁴⁵. Maavägede koosseisus, osalt ka 144. motolaskurdiviisi alluvuses, asus veel palju sõjalise- ja tsiviilfunktsiooniga üksuseid, asutusi ja organisatsioone. Näiteks maaväe luureväeosadest, mis olid Balti ja Leningradi sõjaväeringkonna haldusalas, asusid Eestis erinevad raadiotehnilised üksused. Otse Kindralstaabi Luure Peavalitsusele (GRU) allus 4. eriotstarbeline brigaad, nimetatud ka ülesannetest lähtuvalt spetsnaz'i kaugluurebrigaadiks, asukohaga Viljandis. Väraska õppevälja lõunaosas (tuntud ka Lõunalaagrina), asus 1071. eriotstarbelise õppepolgu plügoon, mis kandus põhiosalt edasi Petsersisse.⁴⁶

---

⁴⁰ Haud, J. (2015). *Vene vägede lahkumine Eestist. Nii nad läksid!*, 250.

⁴¹ Pärn, J, Hergauk, M & Õun, M. (2006). *Võõrväed Eestis 20. sajandi lõpukümnendil*, 11-12.

⁴² Lill, H. (2021). „Okupatsiooniarmed lahkumine“, 559.

⁴³ RA, ERA.5775.1.227, t 05.10.92-10.12.92, kp puudub. Information about the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Summit Declaration 1992 - Information regarding the withdrawal of Russian troops from the territory of Estonia.

⁴⁴ Luts, K & Pärn, J. (2021). „Eesti NSV-s paiknenud NSV Liidu relvajõududest“, 529.

⁴⁵ Samas.

⁴⁶ Pärn, J, Hergauk, M & Õun, M. (2006). *Võõrväed Eestis 20. sajandi lõpukümnendil*, 41.

Merevägi

Läänemerele paiknenud laevastikul oli mitmeid strateegilisi ülesandeid. Vajadusel pidi laevastik olema võimeline hõivama Taani väinad ning teostama meredessante Taani saartel ja Läänemere rannikul, toetamaks maavägede ja õhuvägede operatsioone. Vajadusel pidi laevastik sulgema ja kaitsma mereteid NATO vägede eest ning toetama Põhjalaevastiku operatsioone.⁴⁷

Balti laevastiku halduses oli Tallinna mereväebaas, staabi asukohaga Tallinnas. Lahing- ja toetavad allüksused asusid Põhja-Eestis ning saartel nii ujukkoosseisu kui kuivmaauksustena. Balti laevastiku alluvuses oli ka hüdrograafiateenistuse rajoon koos allüksustega ning õhuvägede 170. mere-ründelennukite polk allüksustega Ämaris ja Suurkülas, mille koosseisus olid Suhhoi Su-24 ründelennukid.⁴⁸ Kuna mereväe ja KGB alluvuses olevad väeosad pääsesid Euroopa tavarelvastuse piiramise lepingu alusel koosseisu ja relvastuse vähendamisest, muudeti varasemalt õhuvägedele kuulunud 321. pommituslennuväe polgu nimi ja viidi mereväe koosseisu⁴⁹.

Suuresti Barentsi merel tegutsenud Põhjalaevastiku haldusalas olid ka mõned Eesti territooriumil asunud objektid ja väeosad, näiteks suletud tsoonina 1. mereväepolügoon Hara lahel ja 8. mereraadioluure salk Viimsi mõisas⁵⁰.

180. mereväeside polügoon ja seda toetav 1746. sidepataljon ning 93. mereväe õppekeskus Paldiskis koos kahe õppetuumareaktoriga Pakri poolsaarel olid NSV Liidu Merejõudude Peastaabi alluvuses olevad üksused⁵¹. Tuumaallveelaevnike väljaõppe- ja treeningkeskuses koolitati üle poole NSV Liidu tuumaallveelaevade meeskondadest. Kuni 1990. aastani oli Paldiskis 157. allveelaevabrigaad ligikaudu 20 allveelaevaga ning 1992. aastani Tallinna mereväebaasi 1. kaardiväe raketikaatrite divisjon.⁵²

---

⁴⁷ Piirimäe, K. (2021). „Baltikum külma sõja taustal“ - *Eesti sõjaajalugu: valitud peatükke Vabadussõjast tänapäevani*. Koost. Tannberg, T. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 424.

⁴⁸ Haud, J. (2015). *Vene vägede lahkumine Eestist. Nii nad läksid!*, 246-247.

⁴⁹ Luts, K & Pärn, J. (2021). „Eesti NSV-s paiknenud NSV Liidu relvajõududest“, 534-535.

⁵⁰ Haud, J. (2015). *Vene vägede lahkumine Eestist. Nii nad läksid!*, 247.

⁵¹ Pärn, J, Hergauk, M & Õun, M. (2006). *Punalaevastik Eestis 20. sajandi lõpukümneteil*, 37.

⁵² Luts, K & Pärn, J. (2021). „Eesti NSV-s paiknenud NSV Liidu relvajõududest“, 533.

1980. aastatel, kui relvajõudude koosseis võis olla kokku kuni 40 000 sõjaväelast, moodustasid mereväes teenijad sellest 11 000-12 000. Ligikaudu 7000 võis olla mereväes töötavaid tsiviilisikuid, kuna mereväele allusid asutused ja organisatsioonid, mille juhtivatel kohtadel oli enamasti vaid mõni ohvitser.⁵³

Õhuvägi

Lennuvahendite ja nende ülesannete järgi jagunesid õhuväed kolmeks - kauglennuväeks, rindelennuväeks ja transpordilennuväeks⁵⁴. Kauglennuväe alla kuulus 326. raskepommituslennuväe diviis, staabi asukohaga Tartus. Diviisi alla kuulusid kolm kaugpommitajate polku Novgorodi ja Orša lähistel ning 132. raskepommituslennuväepolk Tartus, mille koosseisus olid strateegilised keskmaapommitajad Tupolev Tu-22M3. Lisaks 287. lennuväepolügoon ehk Rõika polügoon Puurmanis, 1384. lennuväetehniline baas ning side-, remondi- ja tehnikaüksused. Transpordilennuväe staap asus Moskvast, kuid sellele allusid Eestis 196. kaardiväe Minski transpordilennukite polk, mille koosseisus transpordilennukid Il-76, ning logistika- ja sideüksused, asukohaga Tartus.⁵⁵

Kokku võis alates 1980. aastatest õhuväe üksustes teenida 2300 sõjaväelast⁵⁶.

Õhukaitsevägi

Põhjusel, et Eesti territoorium oli NSV Liidu välispiiriks ja esimeseks kaitseliiniks, oli Baltikumis ebaproportsionaalselt suur õhukaitseväge osa⁵⁷. Rannikuäärne õhutõrjearjäär kaitstes sektorit, kus potentsiaalsete NATO strateegiliste pommitajate ja tiibraketide lennuteekond Venemaa sisemaale oli lühike⁵⁸.

Õhukaitsevägeosad olid koondatud 1960.-1993. aastani 14. õhukaitsediviisi alluvusse, staabi asukohaga Tallinnas⁵⁹. Diviis koosnes juhtimispunktist, õhutõrjeraketiväest,

---

⁵³ Pärn, J, Hergauk, M & Õun, M. (2006). *Punalaevastik Eestis 20. sajandi lõpukümnendil*, 6-7.

⁵⁴ Luts, K & Pärn, J. (2021). „Eesti NSV-s paiknenud NSV Liidu relvajõududest“, 533-534.

⁵⁵ Pärn, J, Hergauk, M & Õun, M. (2006). *Võõrväed Eestis 20. sajandi lõpukümnendil*, 35-36.

⁵⁶ Haud, J. (2015). *Vene vägede lahkumine Eestist. Nii nad läksid!*, 251.

⁵⁷ Luts, K & Pärn, J. (2021). „Eesti NSV-s paiknenud NSV Liidu relvajõududest“, 528.

⁵⁸ Fredén, L P. (2009). *Tagasitulekud*, 28.

⁵⁹ Luts, K & Pärn, J. (2021). „Eesti NSV-s paiknenud NSV Liidu relvajõududest“, 535.

raadiotehnikaväest, hävituslennuväest ja eri- ning tagalaväeosadest. Õhutõrjeraketivägede (nimetatud ka seniitraketivägedeks) koosseisus olid 94., 207. ja 210. õhutõrjeraketibrigaad ning 1115. õhutõrjeraketipolk, asukohtadega vastavalt Keila-Joal, Rakveres, Kuressaares ja Valgas. Üksuste komandopunktid ja tehnilised divisjonid asusid mainitud linnade lähistel. Üksuse relvastusse kuulusid S-75, S-125, S-200 ja S-300 raketikompleksid. Kokku 45 kompleksi üle 1200 raketiga. 1992. aastani oli raadiotehnikaväel üks brigaad, mille koosseisus kuus raadiotehnilist pataljoni ja 7 üksikut raadiolokatsiooniroodu.⁶⁰ Raadiolokatsioonluure võrgustikud ulatusid üle Eesti, 14. õhukaitsediviisi haldusalasse kuulus suurem osa Eesti territooriumist, vaid Kirde-Eesti oli Leningradi oblastis paiknenud 54. õhukaitsekorpuse vastutusallas⁶¹.

Õhukaitsevägede koosseisus tegutses ka hävituslennuvägi - Haapsalu, Tapa ja Pärnu lennuväljadel⁶². 1991. aasta alguses oli lennuväel 104 MiG-23 hävituslennukit ja 10 Mi-24 lahingukopterit, lisaks üle 6000 lennukiraketi⁶³. Kristjan Luts ja Jüri Pärn soovivad välja, et tagalaväeosadest oli tähtsaim liikuv remondi- ja tehnikabaas Valga lähistel⁶⁴, mille ülesandeks oli varustada S-75 ja S-200 divisjone tuumalõhkepeadega⁶⁵.

14. õhukaitsediviisis teenis ligikaudu 7500 sõjaväelast⁶⁶.

Maakasutus ja objektid

Alade ülevõtmisega hakkas kujunema ka terviklik pilt territooriumide, objektide ja nende seisukorra kohta. Kaitseministeeriumi arhiivist leiab sarja 8-13 „Vene Föderatsiooni sõjaväeobjektide ülevõtmise aktid ja materjalid nende juurde 1992-1994“, mida küll käesolevas töös ei ole kasutatud, kuid mille küllaltki mahukas sisu kõikide maakondade lõikes näitab Vene relvajõudude valduses olnud territooriumide arvukust ja relvajõududega kaasnevat informatsiooni hulka. Arhiivisäilikuid võrreldes on näha, et kõige rohkem erinevaid sõjaväe

---

⁶⁰ Pärn, J, Hergauk, M & Õun, M. (2006). *Võõrväed Eestis 20. sajandi lõpukümnendel*, 22-31.

⁶¹ Luts, K & Pärn, J. (2021). „Eesti NSV-s paiknenud NSV Liidu relvajõududest“, 535.

⁶² RA, ERA.5775.1.227, t 05.10.92-10.12.92, kp puudub. Information about the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Summit Declaration 1992 - Information regarding the withdrawal of Russian troops from the territory of Estonia.

⁶³ Pärn, J, Hergauk, M & Õun, M. (2006). *Võõrväed Eestis 20. sajandi lõpukümnendel*, 28.

⁶⁴ Luts, K & Pärn, J. (2021). „Eesti NSV-s paiknenud NSV Liidu relvajõududest“, 536.

⁶⁵ Pärn, J, Hergauk, M & Õun, M. (2006). *Võõrväed Eestis 20. sajandi lõpukümnendel*, 33.

⁶⁶ Haud, J. (2015). *Vene vägede lahkumine Eestist. Nii nad läksid!*, 248.

kontrolli all olevaid objekte asus maakondadest Harjumaal.⁶⁷ Siikohal tuleb mainida, et sõjaväelt ülevõetud objektid olid erinevate suuruste ja funktsioonidega, näiteks võis objekt olla raketibaas, piirivalve vaatluspost või üksik hoone sõjaväelinnakus asunud ehitistest, mis omakorda tingis objektide kõrge suurusjärgu. Akadeemik Anto Raukas, kes on lähemalt uurinud Vene sõjaväe poolt tekitatud keskkonnakahjusid, pinnase ja veekeskkonna jääkreostust ning nende likvideerimist, nimetas Harjumaal asunud koguobjektide arvuks 564.⁶⁸

Enamik aladest ja objektidest olid võõrvägede poolt kahjustada saanud, keskkonnasaaste mõju oli ulatuslik. Keskkonnareostuse uurimine ja hinnangute andmine toimus paralleelselt vägede väljaviimise üle peetavate läbirääkimiste ja alade üleandmisega. 1992. aastal moodustati Keskkonnaministeeriumi juurde komisjon, mis tegeles Vene sõjaväe poolt tekitatud kahjude hindamisega, arvestades kahjude suurust rahalises väärtuses⁶⁹. Ka Keskkonnaministeeriumi arhiivist leiab sarja 5-7 „NSV Liidu sõjaväeosade poolt Eesti looduskeskkonnale tekitatud kahjustuste inventariseerimise, hindamise ja likvideerimise dokumendid 1992-1997“⁷⁰.

Eestlaste poolt CSCE-le edastatud info kohaselt oli 1992. aastaks Vene relvajõudude kontrolli all olevaid objekte 505, millest vähemalt 120 asusid Harjumaal ja 168 Tallinnas ning hallatavaks kogupindalaks 85 175 hektarit, sealhulgas kaks Vene poole omavoliliselt hõivatud ala suurusega 108 hektarit⁷¹. Relvajõudude lahkumise järel hinnati pindala suuruseks 87 000 hektarit ehk 2% kogu Eesti territooriumist, millel asus erinevates suurustes militaarobjekte ligikaudu 1560⁷². Aladest umbes 70% moodustasid erinevad polügoonid, harjutusväljad ja suletud tsoonid peamiselt saartel ja rannikualadel, piirivalvekordonid, valve- ja vaatluspostid

---

⁶⁷ RA, ERA.5274. Sari 8-13 Vene Föderatsiooni sõjaväeobjektide ülevõtmise aktid ja materjalid nende juurde 1992-1994.

⁶⁸ Raukas, A. (2015). „Nõukogude okupatsioonivägede poolt tekitatud keskkonnakahjustused Eestis“ - *Vene vägede lahkumine Eestist. Nii nad läksid!*. Tallinn: Eesti Eruohvitseride Kogu, 39-40.

⁶⁹ Raukas, A. (2015). „Nõukogude okupatsioonivägede poolt tekitatud keskkonnakahjustused Eestis“, 39.

⁷⁰ RA, ERA.5162. Sari 5-7 NSV Liidu sõjaväeosade poolt Eesti looduskeskkonnale tekitatud kahjustuste inventariseerimise, hindamise ja likvideerimise dokumendid 1992-1997.

⁷¹ RA, ERA.5775.1.227, t 05.10.92-10.12.92, kp puudub. Information about the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Summit Declaration 1992 - Information regarding the withdrawal of Russian troops from the territory of Estonia.

⁷² Luts, K & Pärn, J. (2021). „Eesti NSV-s paiknenud NSV Liidu relvajõududest“, 548.

ning metsamajandid. Umbes 10% aladest oli kasutuses 5 sõjaväelennuvälja ja 15 abilennuvälja jaoks. Lisandusid veel erinevad tsiviilobjektid, näiteks elamurajoonid.⁷³

1.2. Ohutunnetus seoses relvajõudude kohalolekuga 1992. aastal

Eesti-suunalise provokatiivse käitumise ja sisepoliitiliste suhete pingestamise katseid viis Vene Föderatsioon läbi mitmel korral. Näiteks korraldasid Vene relvajõud õppuseid, mis ei olnud Eesti Vabariigi juhtkonnaga kooskõlastatud. Nii toimusid 1992. aasta 13.-19. märtsini 6. õhukaitsearmee ja 144. motolaskurdiviisi õppused koos lahinglaskmistega Aegviidu polügoonil. Samal ajal toimusid ka Eesti õhuruumi kasutust kooskõlastamata ründelennukite intensiivsed harjutuslennud. Kuna Eesti Vabariigi Valitsusel puudus teadmine õppuste eesmärgist ja üksuste edasistest kavatsustest, pani Valitsus täieliku vastutuse õppuste tagajärgede eest Vene Föderatsiooni relvajõududele ning keelas edasiste õppuste pidamise Eesti territooriumil.⁷⁴ Vene Föderatsiooni relvajõud seda nõuet eirasid.

Eesti saatkondades puudusid veel 1992. aasta suveks pressiatašeed ja Välisministeeriumi ning saatkondade kontaktid ajakirjanikega tunnistati ebarahuldavaiks, puudus korrapärase ja järjepidev informatsiooni vahetamine.⁷⁵ 27. juulil toimus Tallinnas aadressil Marja tänav 4 vahejuhtum, kus autobaasi garnisoni ülevõtmisel Eesti kaitseväelaste poolt tekkis Vene sõjaväelastega konflikt, mille käigus avati Vene poolelt automaadivalang ja kasutati füüsilist vägivalda. Eesti kaitseväelastel oli kolme autotäie dessantväelaste vastu kasutada kuus ilma laskemoonata automaatrelva ja Kaitsejõudude Peastaabi tagalaülema 16 padrunita pistol, seega jõudude vahekord oli kaitseväelaste kahjuks.⁷⁶

Eestlaste ja venelaste vaheline konflikt jõudis samal õhtul Rootsi meediasse, toetavaks allikaks olid rootslased kasutanud Vene Föderatsiooni riikliku uudisteagentuuri TASS informatsiooni.⁷⁷ Konflikti toimumise järgselt süüdistas Vene pool Eesti kaitseväelasi

---

⁷³ RA, ERA.5775.1.227, t 05.10.92-10.12.92, kp puudub. Information about the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Summit Declaration 1992 - Information regarding the withdrawal of Russian troops from the territory of Estonia.

⁷⁴ RA, ERA.5274.1.419, t 01.09.91-08.12.94, kp puudub. Vene FV Valitsusele.

⁷⁵ RA, ERA.5775.1.34, t 12.05.92-30.12.92, kp 28.07.92. Töökoosoleku protokoll.

⁷⁶ Päevakaja: „Lahingust Tallinnas Marja tänava sõjaväeobjektil“. Eesti Rahvusringhäälingu Audioarhiiv, 27.07.92. <https://arhiiv.err.ee/audio/vaata/paevakaja-paevakaja-lahingust-tallinnas-marja-tanava-sojavaeobjektil>. Kuulatud 03.05.24.

⁷⁷ RA, ERA.5775.1.34, t 12.05.92-30.12.92, kp 10.08.92. Koosolek ministeeriumidevahelise informatsiooni vahetamisest ja käitumisest erakorralistes olukordades.

tulevahetuse algatamises⁷⁸. Vahejuhtumi toimumise ajal viibis Tallinnas visiidil Taani kuninganna Margrethe II. Kokku tulnud välisriikide suursaadikud olid konflikti toimumisest koheselt informeeritud, kuid Eesti ametkondade esindajad vahejuhtumi aset leidmisest infosulus ja teadmatuses. Põhjuseks ametkondade vahelise infoliikumise kiiruse ja usaldusväärsete allikate puudulikkus. Tol hetkel arvati, et Eesti ametnikud varjavad rahvusvahelise üldsuse eest infot tahtlikult. Eesti Vabariigi mainekahju oli ilmne, ministeriumis nimetati seda isegi „suveräniteedi jalge alla tallamiseks“.⁷⁹

Marja tänaval aset leidnud juhtumi mõjul algas Välisministeriumis läbimõeldud kommunikatsioonisüsteemi loomine. Koosolekul Kaitsejõudude Peastaabi, Kaitseministeriumi, piirivalve ja Välisministeriumi esindajatega mängiti läbi erinevaid kriisistsenaariume, sealhulgas võimalik sündmuste eskalatsiooni seoses Vene relvajõududega. Näidetena toodi välja Paldiskis asuva reaktori õhku lendamine ja stsenaarium, kus venelased võtavad Tartus asuva Raadi lennuvälja tagasi olukorras, kus lennuvälja on sisuliselt eestlastele üle antud. Pika arutelu tulemusena jõuti järeldusele, et kriisiolukordades on tähtis ajakasutus ja selle võitmine, mis on võimalik ainult teabe oskusliku ümberkäimise ja koostööga erinevate institutsioonide vahel. Riigikaitsejõud olid aga alles loomisel ja oma töökorralduse sisseseadmise protsessis. Seega seati prioriteediks „informatsiooni kolmnurga“ loomine Kaitsejõudude Peastaabi, Kaitseministeriumi ja Välisministeriumi vahel peamise eesmärgiga tõsta olukorradeadlikkust, et kriisisituatsioonides tekkiv poliitiline kahju ja sellest tulenevad ohud Eesti julgeolekule oleksid minimaalsed.⁸⁰

Arvestades Vene relvajõududega tekkinud juhtumeid, oli rahvusvahelistes organisatsioonides nähtavuse saamine Eesti Vabariigi jaoks üha olulisem. Rahvusvahelise üldsuse tähelepanu all saadi Vene Föderatsiooni süüdistustele avalikult vastata, sest Eesti Vabariigi vastupropaganda läbi massiteabevahendite jäi siiski nõrgaks.

---

⁷⁸ Päevakaja: „Lahingust Tallinnas Marja tänava sõjaväeobjektile“. Eesti Rahvusringhäälingu Audioarhiiv, 27.07.92. <https://arhiiv.err.ee/audio/vaata/paevakaja-paevakaja-lahingust-tallinnas-marja-tanava-sojavaeobjektile>. Kuulatud 03.05.24.

⁷⁹ RA, ERA.5775.1.34, t 12.05.92-30.12.92, kp 10.08.92. Koosolek ministeriumidevahelise informatsiooni vahetamisest ja käitumisest erakorralistes olukordades.

⁸⁰ RA, ERA.5775.1.34, t 12.05.92-30.12.92, kp 10.08.92. Koosolek ministeriumidevahelise informatsiooni vahetamisest ja käitumisest erakorralistes olukordades.

1.3. Eesti seisukohtade sõnastamine CSCE-s

1992. aastal Stockholmis, CSCE Välisministrite Nõukogu kohtumisel Vene Föderatsiooni välisministri Andrei Kozõrevi poolt peetud sõnavõttude kuvasid välisriikidele pildi Venemaa vastuolulisest ja mitmetasandilisest käsitlusest riigi välispoliitikas ja diplomaatilises suhtluses. Algselt toonitas Kozõrev, et „endise NSV Liidu alasid ei vaadelda kui piirkonda, kus kehtivad CSCE normid“ ning „Venemaa kaitseb oma huve piirkonnas kõikidel viisidel, sealhulgas sõjalistel“. Hiljem lükkas välisminister esitatud seisukohad ümber, selgitades avaldust kui näidet äärmuslikust Venemaast.⁸¹ Teadmatus Vene Föderatsiooni demokraatia arenguvõimalustest ja potentsiaalne oht sõjaliste nõudmiste kasvamiseks, ei andnud välisriikidele võimalust hinnata Baltikumi julgeolekukeskkonda stabiilseks ja lootustandvaks⁸².

CSCE/OSCE Eesti alaline esindus Viinis alustas tööd 1992. aasta sügisel. Eesti delegatsiooni juhi Kalev Stoicescu eestvedamisel alustati kohe Eesti Vabariigi seisukohtade tutvustamist ja kujundamist Eestile olulistes küsimustes. Vene relvajõudude väljaviimise protsessile rahvusvaheliselt üldsuselt toetuse leidmine kujunes Eesti delegatsiooni jaoks üheks tähtsamaks püsivaks ülesandeks. Võib oletada, et diplomaatide vahelisi „kabinetiarutelusi“ Vene vägede küsimuses peeti juba 1992. aasta sügisel. CSCE/OSCE Eesti alalise esinduse memode põhjal on näha, et sisulised arutelud Vene vägede küsimuse üle istungitel algasid 1993. aasta alguses, mil Eesti delegatsioon esitas esimesed andmed Vene relvajõudude ja Eesti Vabariigi ning Vene Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vaheliste läbirääkimiste seisu kohta.⁸³ Kuigi Helsingi dokumendi paragrahv 15 täitmine võis esmapilgul näida elementaarse kohustusena, selgitas Eesti delegatsioon esimestes avaldustes välisriikidele ja rahvusvahelisele üldsusele põhjalikult võõrvägede väljaviimise olulisust. Eesti Vabariigi jaoks oli ainuke viis lahendada küsimus avalikult, multilateraalselt ja rahvusvahelise õigusele toetudes, mida CSCE platvorm võimaldas.

Kalev Stoicescu on hiljem sõnanud, et surve avaldamine Vene Föderatsioonile läbi istungitel ettekantud avalduste ja küsimuse organisatsiooni päevakorras hoidmisel oli vägede väljaviimise lahendamisel määrava tähtsusega. „Vene vägede ja venekeelse elanikkonna

---

⁸¹ Fredén, L. P. (2009). *Tagasitulekud*, 99-100.

⁸² Samas, 34.

⁸³ RA, ERA.5775.1.227, t 05.10.92-10.12.92, kp puudub. Information about the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Summit Declaration 1992.

küsimuses kahepoolsele tasandile laskumisel oleks Vene Föderatsiooni ja Eesti Vabariigi jõudude vahetamine eestlaste kahjuks mänginud“. Samuti ei olnud lääneriikide toetus tol hetkel iseenesest mõistetav. Vene Föderatsiooni välispoliitiline käitumine sõltus suuresti riigi hraprast sisepoliitikast ning välisriigid ei olnud valmis võtma riske, mis oleks president Boriss Jeltsini positsioone murendanud.⁸⁴

Nagu eelnevalt mainitud, oli CSCE töös osalemine Eesti Vabariigi jaoks rahvusvahelise kõlapinna leidmise vahendiks. Kui delegatsioon Viinis oma tööd alustas, ei piirdunud Eesti diplomaatia pelgalt Vene vägede küsimuse tõstatamisega kindlates raamides, vaid teadlikult seoti nii Eesti kui Balti regiooni julgeoleku küsimus teiste aktuaalsete teemadega, mis CSCE-s 1992. aastal vastuvõetud Helsingi dokumendi kohaselt aktuaalsed olid. Üks osa dokumendist käsitles CSCE Julgeolekukoostöö foorumi (ing k Forum for Security Co-operation, FSC) juurde regionaalsete koostööalade loomise ideed. Mõte tulenes vajadusest saavutada formaat, millega oleks võimalus saavutada realistlikke lahendusi erinevate piirkondade julgeolekualaste ettepanekute ja probleemide käsitlemiseks. Leiti, et regionaalse koostööalade idee võimaldaks pidada arutelusid näiteks relvastuse vähendamise ja piiramine meetmete leidmise üle, kuna 1990. aastal NATO ja Varssavi pakti riikide poolt allkirjastatud ja 1992. aastal jõustunud Euroopa tavarelvastuse piiramise leping (ing k CFE)⁸⁵ ei soodustanud väikeregioonides või potentsiaalsetes kriisipiirkondades tekkivate konfliktide käsitlemist või ärahoidmist. CFE-lepingus mitteosalevad riigid, kelle sõjaline võimekus oli piiratud, vajasisid usaldust ja julgeolekut loovatele meetmetele (ing k Confidence and Security Building Measures, CSBM) tuginedes alternatiivset plaani oma julgeoleku kindlustamiseks⁸⁶.

1992. aasta sügisel puudus Soomel ja Rootsil soov olla Läänemere-äärsete riikide julgeolekukoostöö eestvedajaks, kuigi huvi kontseptsiooni vastu näidati üles. Võimalusest haaras kinni Eesti delegatsioon, kelle initsiatiivil alustati Balti regionaalse koostööalade loomise

---

⁸⁴ Stoicescu, K. (2008). „Kollane torbik ehk Eesti riik tagasi maailmakaardile“ - *Teine tulemine: Välisministeeriumi taasloomise lugu*. Koost. Eek-Pajuste, E. Tartu: Greif, 380.

⁸⁵ CFE-leping sõlmiti Põhja-Atlandi Organisatsiooni (NATO) ja Varssavi Lepingu Organisatsioonis (Varssavi Pakt) osalevate riikide vahel, seades võrdsed piirangud ja ülemmäärad viies relvakategoorias – lahingutankid, lahingumasinad, suurtükid, ründehelikopterid ning hävituslennukid. Seega määrati lepingu kohaselt ka Vene relvajõududele uued rahuaegsed paiknemisalad. / Hill, W. (2018). *No place for Russia: European security institutions since 1989*, 41.

⁸⁶ RA, ERA.5775.1.227, t 05.10.92-10.12.92, kp 03.10.92. Memorandum CSCE regionaalse julgeolekualase koostöö kohta Baltimereäärsete riikide vahel.

sisuliste aruteludega. Esimesteks peamisteks sammudeks oli CSCE-s osalevatelt riikidelt toetuse leidmine ja selle kindlustamine läbi probleemistiku, millega Balti riigid taasiseseisvumise järel silmitsi seisid. Nii kujunes oluliseks sõjalise jõu tasakaalu leidmine piiriäärsetel aladel, näiteks sooviti taotleda „Pihkvas asuvate dessantvägede vähendamist ohutu miinimumini“. Piiriäärsetele aladele Vene relvajõudude paigutamise vähendamisele toetuse leidmine ei kujunenud keeruliseks, näiteks leiti tugev toetus Soome delegatsioonilt. Eeldati, et just Soome Karjala-aladele paigutatakse enamus Eestist ja Lätist väljaviidavatest Vene relvajõududest.⁸⁷ Poolehoid saadi ka Rootsilt, kes juba näitas vägede väljaviimise küsimuses üles tugevat huvi ja soovi Balti riikidele toetust avaldada. Carl Bildti valitsuse, mis astus ametisse 1991. aastal, välispoliitikas muutus Balti regioonis julgeoleku stabiliseerimise oluliseks teguriks. Oli Rootsi huvides, et Balti riigid suudaksid kindlustada oma piire, ehitada üles minimaalse sõjalise kaitse ja säilitada iseseisvuse – kõik millega Vene Föderatsioon pidi järk-järgult harjuma.⁸⁸ Rootlaste murekohaks Vene relvajõudude osas sai Kaliningrad, kuhu Vene Föderatsioon paigutas suurel hulgal Baltikumist ja Kesk-Euroopast väljaviidud väeosasid⁸⁹. Seega oli regionaalse koostöölaua idee ja eesmärk Rootsi huvidele positiivseks väljundiks. Vene Föderatsiooni liitumine koostöölauaga oli samuti vajalik, sest julgeolekualaste küsimuste lahendamise ja regioonis rahu säilitamisel mängis Venemaa kandvat rolli⁹⁰. Ilma konstruktiivse koostööta ja Venemaa osaluseta poleks olnud võimalik regiooni stabiilsust tagada. Lisaks oli vaja tuua võimalikud tekkivad konfliktid avaliku tähelepanu ja arutelu fookusesse. Viimast strateegilist sammu kasutas Eesti ka Vene relvajõudude küsimuse lahendamisel.

---

⁸⁷ RA, ERA.5775.1.227, t 05.10.92-10.12.92, kp 03.10.92. Memorandum CSCE regionaalse julgeolekualase koostöö kohta Baltimereäärsete riikide vahel.

⁸⁸ Fredén, L.P. (2009). *Tagasitulekud*, 31.

⁸⁹ Samas, 382.

⁹⁰ RA, ERA.5775.1.227, t 05.10.92-10.12.92, kp 03.10.92. Memorandum CSCE regionaalse julgeolekualase koostöö kohta Baltimereäärsete riikide vahel.

2. Suurenenud ohutunnetus Eestis ja diplomaatilised pingutused CSCE-s

Kristina Kallas toob välja, et 1993. aastal oli sõjaliste küsimuste arutelus tekkinud olukord, kus vägede väljaviimine reaalselt toimus, kuid lepingu sõlmimiseni ei suudetud jõuda. Eesti Vabariigi meelestatus läbirääkimiste osas ei olnud positiivne, vaid pigem suunatud läbirääkimiste katkestamise poole. Võimalikuna näis isegi olukord, kus väed olid Eesti territooriumilt lahkunud enne vastavasisulise lepingu sõlmimist.⁹¹ „Venitamistaktika“, mis kujunes vägede väljaviimise protsessi iseloomustavaks märksõnaks, oli 1993. aastaks kandunud delegatsioonidevaheliste läbirääkimiste laua tagant selgelt vägede reaalsesse lahkumisse. Eesti venekeelse elanikkonna olukorrast ja kodakondsuspoliitikast tulenevalt toimus Eesti-Vene suhete pingestumine, mis mõjutas vägede väljaviimise protsessi.

Vägede lahkumine Leedust oli märgiliseks sündmuseks, mis mõjutas Eesti Vabariigi diplomaatilisi pingutusi CSCE-s ning surve avaldamine Vene Föderatsioonile jätkus jõuliselt. Vägede kohaloleku ja Vene Föderatsiooni sisepoliitilise olukorra tõttu suurenenud ohutunnetuse mõjul parandati Eesti Välisministeeriumi töökorraldust, mida saab lugeda positiivseks aspektiks.

2.1. Vene relvajõudude väljaviimise seis 1993. aastal

1993. aasta alguseks oli Eesti territooriumil asunud 160 garnisonist üle antud 59, lisaks 141 erisuuruses ala, millest suurimad olid näiteks Väike- ja Suur-Pakri saared. Lennuväljadest olid üle antud Saugal asuv lennuväli ning Suislepa, Kuusiku ja Rutja varulennuväljad. Küll aga moodustasid põhiosa aladest hoopis piirivalve vaatlus- ja valvepostid Kuressaares, Tallinnas ja Rakveres. Üleandmisprotsess oli algatatud veel 15 kohas, sealhulgas Tapa inseneribrigaadi ja Osmussaare ning Ämari, Tartu, Haapsalu ja Tapa lennuväljade, Ollepa ja Nurmsi varulennuväljade üle. Relvajõud olid nendelt aladelt eemaldunud ametliku dokumentatsioonita, mis oleks ka juriidiliselt tõendanud Vene vägede lahkumist ja alade üleandmist. 14. õhuseiredivisjon oli hakanud väljaviima isikkoosseisu, tehnikat ja relvastust, kuid üleandmisprotsessi divisjoni alade üle ei olnud Vene pool alustanud.⁹² Üleantud ja

---

⁹¹ Kallas, K. (2000). *Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni riikidevahelised läbirääkimised aastatel 1990-1994*, 59.

⁹² RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, kp puudub. Information about the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Summit Declaration 1992 – The state of withdrawal of Russian troops form the territory of Estonia as of January 31, 1993.

üleandmiseks määratud piirkondade seis hinnati halvaks, kuna enamik aladest ei olnud vandaalitsemisest või keskkonnast tingitud kahjude tagajärjel heas korras. Viimsis, Jägalas, Paldiski linnas ja lähiümbruses toimus ebaseaduslik materjali ja varustuse müümine. Informatsioon hoogustunud metallide salakaubaveost oli jõudnud ka välisriikide diplomaatide kaudu CSCE-le.⁹³

Paldiskis asunud mereväe treeningkeskuse küsimuses ei olnud läbirääkimiste laua taga 1993. aasta alguseks edu saavutatud. Paldiskis ja Pakri poolsaarel asus andmete kohaselt veel ligikaudu 3000-3500 inimest. Jaanuarikuu jooksul suutis Vene pool kogu Eesti territooriumilt välja viia 569 sõjaväelast ning 725 ühikut tehnikat ja 5775 tonni erisugust materjali. Enamus lahingulennukeid oli Eesti territooriumilt lahkunud ning lennuvälja kasutasid igapäevaselt transpordilennukid. Teravama tähelepanu all olid veel lahkumata 10 Su-24 ründelennukit, mis baseerusid Ämari lennuväljal. Edusamme ei olnud ka kuue metsamajandiga, mille üleandmine oleks pidanud lõppema juba 1992. aasta oktoobriks, kuid mille protsess pandi seisma Vene Föderatsiooni presidendi Boriss Jeltsini 29. oktoobril 1992. aastal väljaantud ukaasi kohaselt, millega oli vägede väljaviimine kõigist kolmest Balti riigist peatatud.⁹⁴

CSCE Eesti delegatsiooni dokumendis, mis kajastab 1993. aasta veebruaris toimunud 9. läbirääkimiste vooru Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel, on mainitud isikkoosseisu ülevaates küllaltki erinevaid arve. Näiteks Eesti Vabariigi hinnangul oli Vene sõjaväelaste arv ligikaudu 15 000, Eestis asuva Ameerika Ühendriikide suursaadiku Robert Frasure andmetel 10 000 ning Balti laevastiku ülemjuhataja admiral Vladimir Yegorovi sõnul hoopis kuni 5900⁹⁵. Ajaloolane Hellar Lill toob välja, et 1993. aasta kevadeks esitatud Vene Föderatsiooni poolsete andmete põhjal võis Eesti Vabariigi territooriumil olla siiski umbes 7600 sõjaväelast⁹⁶.

---

⁹³ RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, kp puudub. Information about the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Summit Declaration 1992 – The state of withdrawal of Russian troops form the territory of Estonia as of January 31, 1993.

⁹⁴ Samas.

⁹⁵ RA, ERA.5775.1.227, t 05.10.92-10.12.92, kp puudub. Information on the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Summit Declaration 1992.

⁹⁶ Lill, H. (2021). „Okupatsiooniarmee lahkumine“, 563.

Relvajõudude välja viimine oli peatunud alates 1993. aasta detsembrist⁹⁷ ning piirdunud väiksemate ja vähemoluliste üksuste ja isikkoosseisude vähendamisega. Venemaa säilitas strateegilise infrastruktuuri, näiteks ei toimunud tahtlikku lennuväljade ja nende ümbruse hävitamist lahkuvate sõjaväelaste poolt. Eesti avaldas Vene relvajõudude strateegilise tegutsemise kohta arvamust ka CSCE-s, toonitades, et Vene relvajõud säilitavad võimaluse kiireks ja organiseeritud tegutsemiseks alade tagasivõtmisel, mis omakorda on potentsiaalseks sõjaliseks ohuks Eesti julgeolekule.⁹⁸

2.2. Ohutunnetus seoses relvajõudude kohalolekuga 1993. aastal

1993. aastal püsis eestlaste kõrgendatud tähelepanu 144. motolaskurdiviisil ja Tallinna mereväebaasil ning nende staapidel, mis asusid Riigikogu ja Vabariigi Valitsuse hoonete lähedal. Tallinna mereväebaasi staap paiknes 200 meetri ja motolaskurdiviisi staap 2 km kaugusel Toompeast⁹⁹. Aasta alguseks oli küll 114. motolaskurdiviis vähendanud oma isikkoosseisu 400 sõjaväelase võrra ning välja viinud 116 tanki,¹⁰⁰ kuid samas otsis diviisi juhtkond võimalust oma isikkoosseisu suurendamiseks. Eesti Kaitseministeeriumi ametnike kaheldavate motiivide tõttu see ka 1993. aasta algusel õnnestus.

1993. aasta jaanuaris taotleti kaitseministrilt lubasid 174 sõjaväelasele ning avaldusele kirjutas alla Kaitseministeeriumi kinnisvara osakonna juhataja Jüri Tohver kaadriteosakonna juhataja Hugo Paasi juuresolekul. Kaitseminister Hain Rebasele sissetulnud taotlusest ja selle allkirjastamisest ei teatatud. Jaanuari lõpus külastasid 144. motolaskurdiviisi ülemad Kaitseministeeriumi uuesti, eesmärgiga saada load 250 sõjaväelasele kuni 1993. aasta juuni lõpuni. Tol korral allkirjastas taotluse kaitseminister Hain Rebas Eesti-Vene vaheliste läbirääkimiste eksperdi Elvo Priksi juuresolekul, kes lisas allkirjastatud taotlusele klausli „vastavalt Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni delegatsioonide töögruppide vahel saavutatud

---

⁹⁷ RA, ERA.5775.1.229, t 12.01.94-25.05.94, kp 08.03.94. CSCE 25. Vanemate Ametnike Komitee istung Prahast 02.-04.03.1994 – Lisa 1.

⁹⁸ RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, kp puudub. Information about the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Summit Declaration 1992 – Information on the course of the ongoing negotiations between the Republic of Estonia and the Russian Federation on the withdrawal of Russian troops from the territory of Estonia.

⁹⁹ RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, kp puudub. Information about the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Summit Declaration 1992 – The state of withdrawal of Russian troops from the territory of Estonia as of January 31, 1993.

¹⁰⁰ Samas.

kooskõlastatud seisukohtadele lubada...“. Hiljem selgus, et seesugune kokkulepe delegatsioonidel puudus ning taotlus tühistati.

Ajakirjandusele oli mainitud 174 sõjaväelase sissetoomisest, kuid ühtegi seesugust taotlust kaitseminister ei allkirjastanud. Veelgi enam kinnitasid Kaitsejõudude Peastaap ja piirivalve oma esialgsete andmete põhjal, et Venemaa Föderatsiooni sõjaväelased Eesti Vabariigi piiri ületanud ei ole, mille Jüri Tohver ümber lükkas. Kaitseministeeriumi dokumentatsiooni kohaselt oli Vene relvajõudude sõjaväelastel lubatud Eestisse siseneda alates 13. jaanuarist, mida pidi hiljem segaste asjaolude sunnil siiski kinnitama ka piirivalve. Niisiis oli 31. jaanuariks 1993. aastaks lubatud Eesti-Vene piiri ületada 164 sõjaväelasel.¹⁰¹

Veebruariks oli segadus Kaitseministeeriumis piisavalt hoogu kogunud ning skandaal laienes massiteabevahendite kaudu. Kaitseminister Hain Rebas alustas ministeeriumisisest uurimist, mille käigus tuvastati, et 144. motolaskurdiviisi ülemad olid korduvalt toonud ministeeriumisse käsipostiga taotlusi, mis olid adresseeritud kaitseministri nimele. Taotlused aga alati esitatud Jüri Tohvri, Hugo Paasile või Elvo Priksile, kes nende üle ilma kaitseministri nõusolekuta ka otsuse tegid. Vastavalt usalduse kaotamisega sai Tohver noomituse, Paas vallandati ja Priks esitas ise lahkumisavalduse.¹⁰²

Vene relvajõudude sooviga hoiti kursis ka välisriikide CSCE delegatsioone¹⁰³, tol hetkel veel teadmata, et vägede sissetoomine on algatatud või vähemasti lubatud Eesti kaitseministeeriumi ametnike poolt. Vägede juurdetuleku skandaal jõudis peagi ka NATO teabevälja. Eesti Välisministeeriumi poliitilise osakonna juhataja Toivo Klaar ja julgeolekupoliitika büroo juhataja Tõnu Miller pidid tunnistama Brüsselis välisriikidele tunnistama, et noor ja kogenematu Eesti Vabariik ei suuda veel oma piire kindlalt valvata ning ametnikel puudub tegelik ülevaade Vene vägedega toimuva osas. Segaduse tekkimise põhjuseid ja Eesti möödalaskmised pandi Vene Föderatsiooni laiema Eesti-suunalise strateegia süüks. Kaitseministeeriumi ametnike tahtlikku kahtlastel alustel tegutsemist ei mainitud arhiivis leiduva protokollil alusel kordagi.¹⁰⁴

---

¹⁰¹ RA, ERA.5274.1.419, t 01.09.91-08.12.94, kp puudub. Hain Rebas, kaitseminister.

¹⁰² Samas.

¹⁰³ RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, kp puudub. Information about the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Summit Declaration 1992 – The state of withdrawal of Russian troops from the territory of Estonia as of January 31, 1993.

¹⁰⁴ RA, ERA.5274.1.419, t 01.09.91-08.12.94, kp 06.03.93. Väljasõidu aruanne Brüssel, 28.02-04.03.93.

NATO koridorides püüti selgitada, kuidas Vene relvajõud üritavad Eestisse jätta eelkõige sõjalist infrastruktuuri ning tehnika ära viimisele pöörõhku suunatud ei ole, eesmärgiga vajadusel oma sõjalised jõud kiiremas korras taastada ning Eestile otsest ohtu kujutada.¹⁰⁵ Ka Viinis, CSCE alalises esinduses märgiti igal võimalusel vägede väljaviimise küsimuse aruteludes 114. motolaskurdiviisi kohalolekut, mis oli kahtlemata Vene Föderatsiooni sõjalise kohaloleku tugisambaks Eestis. Hinnati, et isegi kui Vene Föderatsiooniga saadakse kokkulepe vägede väljaviimise küsimuses 1994. aasta lõpuks, mis tol hetkel ei tundunud realistlik, eemaldaks Vene pool diviisi alles kokkulepitud perioodi lõpuks. Vahepealsel ajal julgeolekuoht säiliks. CSCE-s püüti veelgi häälekamalt näidata, et Vene vägede Eestis viibimisest tulenevad ohud kaovad täielikult ainult siis, kui kõik Vene relvajõudude üksused on Eesti territooriumilt lahkunud.¹⁰⁶

1993. aasta Moskva kevadiste sündmuste valguses oli vägede juurdetoomise intsident eestlaste ohutunnetusele vaid soojenduseks. Vene Föderatsiooni sisepoliitiline olukord oli jõudnud punkti, kus konstitutsioonilise kriisi lõpetamiseks kuulutas president Boriss Jeltsin 20. märtsil välja eriolukorra kuni aprillireferendumi toimumiseni 25. aprillil. Presidendi opositsioonilised parlamendisaadikud eesotsas Vene NFSV Ülemnõukogu esimehe Ruslan Hasbulatoviga otsisid viise, kuidas Jeltsin ametist tagandada.¹⁰⁷

21. märtsil toimus Välisministeeriumis erakorraline koosolek, mil koostati esialgne kriisiolukorra tegevuskava valitsusasutustele, põhjuseks Moskva sündmuste võimalik eskaleerumine. Kuna Välisministeeriumi kantsler Alar Olljum pidavat sõitma samal ajal Kanadasse, arvati, et kantsleri välisriigis viibimine võib ohtliku olukorra tekkimisel Eestile isegi kasulikuks kujuneda. „Kui Vene sõjaväelased peaksid Eesti valitsusasutuste liikmetel ja diplomaatidel takistama Eestist lahkumist, oleks vähemalt ühel Välisministeeriumi kõrgemal ametnikul võimalik vajadusel Washingtonist toetust otsida“, arvas välisminister Trivimi Velliste.¹⁰⁸

Arutelu tulemusena koostati Vabariigi Presidendi juures asuvalle Riigikaitse Nõukogule loetelu kriitilistest teemadest, mis vajasisid kohest tähelepanu ja lahendamist. Üldiselt oli vaja tagada

---

¹⁰⁵ RA, ERA.5274.1.419, t 01.09.91-08.12.94, kp 06.03.93. Väljasõidu aruanne Brüssel, 28.02-04.03.93.

¹⁰⁶ RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, 01.02.93. Information about the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Summit Declaration 1992.

¹⁰⁷ Mihkelson, M. (1999). *Venemaa poliitiline areng 1990-1996*. Tartu Ülikool: Magistritöö, 24.

¹⁰⁸ RA, ERA.5775.1.35, t 06.01.93-01.12.93, kp 21.03.93. Erakorraline koosolek seoses olukorraga Venemaal kokkuvõtte.

kogu riigi juhtkonna valmisolek eriolukorra kehtestamiseks. Eesti-Vene piirile, Paldiskile ja Kirde-Eesti linnadele ning Vene sõjaväeosade ja kasarmute valmisolekule oli koondunud enamus tähelepanust. Sabotaažiohu vähendamiseks miiniladudele ja Narva elektrijaamale, tuli leida väeosade ja Narva jõe ületuskohtade blokeerimisvõimalusi. Kiiremas korras pidi välja töötama lennuväljade ja sadamate kaitse ning vajadusel tuli muuta piirirežiimi, sealhulgas läbirääkida ka Eesti-Läti piiri osas Läti Vabariigi Valitusega.¹⁰⁹ Kahjuks ei tule protokollist välja abinõude veelgi täpsem sisu ja soovitused edastati ka otse Kaitseministeeriumile või Kaitsejõudude Peastaabile, mis võimaldaks hinnata eestlaste ohutaju ulatust.

Kolm päeva hiljem, 24. märtsiks, oli Välisministeeriumis loodud töörühm eriolukorraga seonduvate probleemide käsitlemiseks. Töörühma peamine murekoht oli sidepidamine ministeeriumisiselt ja Eesti suursaatkonnaga Moskvas.¹¹⁰ Töö autor ei hakka laskuma tehnilistesse detailidesse, kuidas või milliste vahenditega alustati Välisministeeriumis ja saatkondades sidepidamise sisseseadmist. Tähtis oli tol hetkel kiire tegutsemine. Sidevahendite täielikuks sisseseadmiseks arvestati kolm nädalat, esimesi rootslastelt saadud seadmeid õpiti kasutama juba nädala jooksul. Lisaks süsteemsele sidepidamisele, loodi ööpäevaringne infojälgimise ja valvediplomaadi tööpost.¹¹¹

Vajaliku sidepidamistehnika ja valve sisseseadmine Eesti suursaatkonnas Moskvas oli raskendatud eelkõige aja- ja finantsiliste vahendite nappuse tõttu, seega olid sealsed ametnikud kaitseta.¹¹² Välisministeeriumis jõuti arusaamale suhtluse tõhustamise vajaduses lähedal asuva Jaapani saatkonnaga, et kõige kriitilisemal hetkel ja ohu korral Eesti saatkonna töötajate turvalisusele, lubaksid jaapanlased eestlastel varjuda oma saatkonna territooriumile.¹¹³

Valitsusasutuste ja välisriikide saatkondade julgeoleku tugevdamine ja kaitse seati alates märtsikuust prioriteetseks kogu välisministeeriumi töötajaskonna seas. Tulenevalt olukorra rahunemisest Venemaal eemaldati ööpäevaringne valvepost Välisministeeriumis alles 1993. aasta oktoobris¹¹⁴. Kuigi aprillireferendumi tulemused olid Jeltsini jaoks positiivsed, ei olnud see suure enamusega. Petrik Saks toob välja Moskvas asunud Eesti saatkonna hinnangud, mille

---

¹⁰⁹ RA, ERA.5775.1.35, t 06.01.93-01.12.93, kp 21.03.93. Erakorraline koosolek seoses olukorraga Venemaal kokkuvõtte.

¹¹⁰ RA, ERA.5775.1.35, t 06.01.93-01.12.93, kp 24.03.93. Välisministeeriumi juhtkonna töökoosoleku protokoll.

¹¹¹ Samas.

¹¹² RA, ERA.5775.1.35, t 06.01.93-01.12.93, kp 21.03.93. Erakorraline koosolek seoses olukorraga Venemaal kokkuvõtte.

¹¹³ Samas.

¹¹⁴ RA, ERA.5775.1.35, t 06.01.93-01.12.93, kp 05.10.93. Juhtkonna laiendatud koosoleku protokoll.

kohaselt võis Vene opositsiooni ja Jeltsini toetajate vahel edasisel perioodil puhkeda konflikte, mis võinuks viia ka vägivalda kasutamiseni või koguni sündmuste eskaleerumiseni Baltikumis.¹¹⁵

Ohtutunnetuse suurenemise mõjud Eestis aitasid kaasa Välisministeeriumi töö korraldamisele. Tänu kriitilisele perioodile ja teadmisele julgeolekukorra tõsidusest valmis Välisministeeriumis „Valveametniku tööjuhend“¹¹⁶ ja „Eriolukordade juhend“¹¹⁷, seati sisse elementaarne valveteenistus ning rutiinne sidepidamine Eesti suursaatkonnaga Moskvast. Küll aga püsis märtsisündmuste taustal kartus, et täiendavate Vene relvajõudude sissetoomine Eesti territooriumile võib võtta vaid mõned tunnid¹¹⁸. Eestis paiknevate üksuste kohta arvas Jüri Luik, et näiteks mereväe üksused tõenäoliselt ohtu relvastatud intsidentide näol ei kujutanud. Tema hinnangud põhinesid kohtumisest poliitilise meeletatuse poolest eestlastele sobilikul Tallinna mereväebaasi ülema admiral Juri Beloviga.¹¹⁹

Vene Föderatsiooni relvajõud jätkasid õppuste korraldamist. 1993. aasta aprillikuus toimusid Balti riikides staabiõppused, 144. motolaskurdiviis viidi lahinguvalmidusse¹²⁰. Juunikuul lõpul andis Eesti delegatsioon CSCE-s osalevatele riikidele teada järjekordsetest Vene relvajõudude õppustest, mis korraldati 5.-6. juunini ning väidetavalt oli neid varasuvise perioodi jooksul suurel hulgal üksuseid hõlmates veel tehtud¹²¹. Eesti Valitsuse jaoks muutus murekohaks Eestis elavate mittekodanike liitumine Vene relvajõududega, milles nähti ohtu relvade ja laskemoona jõudmises venemeelsete tsiviilelanike valdusesse¹²².

---

¹¹⁵ Saks, P. (2022). *Eesti vaated arengutele Vene Föderatsioonis aastatel 1991-1994 ja nende mõjud Eesti julgeoleku ohuhinnangutele*. Tartu Ülikool: Bakalaureusetöö, 22.

¹¹⁶ RA, ERA.5775.1.35, t 06.01.93-01.12.93, kp 31.03.93. Välisministeeriumi juhtkonna töökoosoleku protokoll.

¹¹⁷ Samas.

¹¹⁸ RA, ERA.5775.1.35, t 06.01.93-01.12.93, kp 31.03.93. Välisministeeriumi juhtkonna töökoosoleku protokoll.

¹¹⁹ RA, ERA.5775.1.35, t 06.01.93-01.12.93, kp 21.03.93. Erakorraline koosolek seoses olukorraga Venemaal kokkuvõtte.

¹²⁰ Saks, P. (2022). *Eesti vaated arengutele Vene Föderatsioonis aastatel 1991-1994 ja nende mõjud Eesti julgeoleku ohuhinnangutele*, 21.

¹²¹ RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, kp 30.06.93. Information on the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Summit Declaration 1992.

¹²² RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, kp 30.06.93. Information on the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Final Declaration 1992 – The 22nd Meeting of the Committee of Senior Officials, Prague.

Arvestades regioonis toimunud Vene relvajõudude valmisolekut testivaid õppusi ning Eesti sisepoliitiliselt pingelist olukorda venekeelse vähemuse osas, edastas Kalev Stoicescu 24. juunil küsimuse Eesti Välisministeeriumile: „Kas Venemaa valmistab ette kallaletungi Eestile? Kiire!“, oli Telefaxi kaudu saadetud dokumendile käsitsi juurde lisatud. Võimalik, et Stoicescu küsimus oli ajendatud president Jeltsini samal päeval tehtud avaldusest, kus ta nimetas välismaalaste seaduse taustal toimuvat „apartheidiks ja etniliseks puhastuseks“¹²³. Õhkkond CSCE-s oli pingeline. Kuigi alateadlikult oli ehk arusaadav, et toimuv on Vene Föderatsiooni propaganda, soovitasid lääneriikide delegatsioonide liikmed hoiataval toonil Eesti Vabariigil olla Vene Föderatsiooni suhtes ettevaatlikumad, et mitte liigset kriitikat üles näidata ja Vene Föderatsiooni veelgi enam ärritada.¹²⁴

2.3. Vägede küsimuse I etapp: 1993. aasta algusest kuni väljaviimiseni Leedust

14.-15. jaanuaril 1993. aastal toimus 8. läbirääkimiste voor Eesti ja Venemaa riiklike delegatsioonide vahel Moskva lähisel Nahhabinos. Vene delegatsioon peitus vägede väljaviimise lõpptähtaja kokkuleppimises riigi majanduslike raskuste taha ning oli seisukohal, et tähtjaks saab olema ilmselt 1994. aasta lõpp. Planeeritava riikidevahelise lepingu jõustumine muudeti aga Vene Föderatsiooni poolt veelgi keerulisemaks, kuna vajas Vene Parlamendi poolset ratifitseerimist, mida varem vägede väljaviimise puhul ei olnud rakendatud. Venemaa asepeaministri Vladimir Shumeiko nõunik kindralleitnant Samoilov¹²⁵ tegi 20. jaanuaril avalduse, milles süüdistas Eesti ja Läti riiklikke delegatsioone viivitamises ja suutmatuses leida läbirääkimiste lõpplahendus. Avalduses väideti, et relvajõudude isikkoosseisu sunnitakse Eestist ja Lätist lahkuma, ilma, et neil lubataks välja viia armeele kuuluv relvastus ja laskemoon. Samoilov nimetas taolist käitumist „baltlaste viivitamise poliitikaks“ ning lubas Vene Föderatsioonilt väikeriikide strateegia jätkumisel veelgi jõulisemaid seisukohti. Eesti delegatsioon näitas CSCE välisriikide delegatsioonidele Samoilovi sõnavõttu teesklemisena ja järjekordse Eesti maine kahjustamise ning

---

¹²³ Luik, J. (2008). „Meie tugevus on meie õigus“ - *Teine tulemine: Välisministeeriumi taasloomise lugu*. Koost. Eek-Pajuste, E. Tartu: Greif, 174.

¹²⁴ RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, kp 24.06.93. Telefax Kalev Stoicesculta Toivo Kloorile, Tõnu Millerile ja Aivo Oravale.

¹²⁵ Autoril ei ole võimalik täpsustada isiku eesnime.

valeinformatsiooni levitamisenä.¹²⁶ Tunnetati, et Vene Föderatsioon oli võtnud eelnevate läbirääkimistega võrreldes Eesti ja arutluse all olevate küsimuste suhtes karmima hoiaku.

Erilisi edusamme ei suudetud teha ka 2.-5. veebruarini toimunud 9. läbirääkimiste voorus Lohusalus. Leidis kinnitust Vene Föderatsiooni jõulisem taktika ning suurenesid süüdistused eestlaste vastutajaks toomisel läbirääkimiste protsessi pidurdamise eest. Vene Föderatsioon esitas nõude eraldada vägede väljaviimise raamlepingust erusõjaväelaste sotsiaalabi sisaldav osa, mille vastuseks kutsus Eesti delegatsiooni juht välisriike üles avaldama rahvusvaheliselt suuremat toetust. Näidati, et Eesti Vabariigile eksistentsiaalset ohtu kujutava võõrriigi armee lahkumine ei olnud poliitiliste kompromisside otsimise kohaks ning iseseisev ja noor riik ei pea Vene relvajõududega seotud isikute viibimist oma territooriumil seaduslikuks ega eetiliseks.¹²⁷

11. läbirääkimiste voorus Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Lohusalus, mis toimus 12.-13. maini, tõstas Eesti jaoks oluline teema – Vene relvajõudude poolt tekitatud ökoloogiliste kahjustuste kompenseerimine. CSCE Kõrgemate Ametnike Komiteele nenditi, et Vene Föderatsioon pretendeerib objektidele, mis ehitati enne 1992. aasta algust, kuid ei nõustu kompenseerima keskkonnakahjusid, mis tekitati alates sama aasta algusest.¹²⁸ See tähendas, et sisuliselt ei oleks Vene pool võtnud mingisugust vastutust keskkonnakahjude eest, mida nõukogude okupatsiooni tagajärjel Eesti territooriumile tekitati. Samas olid edusammud toimunud Paldiski tuumareaktorite demonteerimise ajakava osas, mille Vene Föderatsioon läbirääkimisteks esitas. Graafik sisaldas tuumaseadmete väljaviimist 1994. aasta keskpaigaks.¹²⁹

1993. aasta juuniks oli riiklike delegatsioonide vahelisi läbirääkimisi peetud 12 korral. Kuigi kaks lepingut – vägede väljaviimise ja erusõjaväelaste sotsiaalabi puudutavad lepingud olid

---

¹²⁶ RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, kp puudub. Information about the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Summit Declaration 1992 – Information on the course of the ongoing negotiations between the Republic of Estonia and the Russian Federation on the withdrawal of Russian troops from the territory of Estonia.

¹²⁷ Samas.

¹²⁸ RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, kp puudub. Information about the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Summit Declaration 1992 – Information on the course of the ongoing negotiations between the Republic of Estonia and the Russian Federation on the withdrawal of Russian troops from the territory of Estonia.

¹²⁹ Kallas, K. (2000). *Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni riikidevahelised läbirääkimised aastatel 1990-1994*, 61.

allkirjastamiseks valmis (esimesel puudu vaid tähtaeg)¹³⁰, ei olnud olukord sõjaväelaste eluasemeprobleemide lahendamisel paljulubav. CSCE Eesti delegatsiooni algatusel tehti Venemaale ettepanek esitada suveks detailne informatsioon Vene Föderatsiooni finantsiliste vajaduste osas, et võimaldada sõjaväelastele uute korterite ehitamine ja eluaseme hankimine. Ettepanekuga loodeti jõuda ka põhiprobleemini, milleks oli endiselt vägede väljaviimise lõpptähtaja kinnitamine. Eesti pool oli nõus viivitusega kuni 1993. aasta lõpuni, kuigi ametlikult oli esitatud kuupäevaks 1993. aasta 31. august, millele oodati teiste CSCE-s osalevate riikide toetust.¹³¹

Vägede väljaviimise protsess Leeduga oli määratud lõppema 1993. aasta septembriks. Vene delegatsiooni esindaja selgitas avalikult Helsingi dokumendi paragrahv 15 elluviimist Leedu Vabariigi osas, tuues välja, et „vastupidiselt teistele Balti riikidele ei ole Leedus problemaatilisi küsimusi“.¹³² Balti riikidest esimesena võõrvägedest vabaks saanud Leedu kasuks rääkis tõesti mitmeid tegureid. Esiteks asusid Leedus Vene relvajõududest peamiselt õhudessantväeüksused, olles Vene armee jaoks kõrge väärtusega lahingüksused. Kaheksast õhudessantdiviisist, mis olid peale NSV Liidu lagunemist jäänud Venemaa piiridest väljapoole, viidi seitse 1992. aasta jooksul tagasi sisemaale.¹³³ Teiseks, kui Lätis asus kolm strateegilist objekti – Liepaja sõjalaevastikubaas, Ventspils satelliitside pealtkuulamiskeskus ja Skrunda radarijaama kompleks ning Eestis Paldiskis asunud mereväeõppekeskus, siis Leedus ei olnud määrava tähtsusega objekte. Viimaks oli olukord Leedu venekeelse elanikkonnaga stabiilne. Venekeelset elanikkonda oli vähe, samuti oli neil olemas Leedu kodakondsus, mis ei kujunenud tülküsimuseks nii nagu Eesti ja Läti puhul.¹³⁴

---

¹³⁰ Kallas, K. (2000). *Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni riikidevahelised läbirääkimised aastatel 1990-1994*, 62.

¹³¹ RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, kp 30.06.93. Information on the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Final Declaration 1992 – The 22nd Meeting of the Committee of Senior Officials, Prague.

¹³² RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, kp 20.05.93. Information on the implementation of paragraph 15 of the Helsinki Final Declaration 1992.

¹³³ Fredén, L P. (2009). *Tagasitulekud*, 69 & 386.

¹³⁴ Samas, 69-72.

3. CSCE/OSCE-s tulemusteni jõudmine ja Eesti julgeolekupoliitilised sihid

Eesti Vabariik oli rahvusvahelise nähtavuse Vene vägede küsimuses CSCE-s 1993. aasta sügiseks saavutanud. Vaevaline läbirääkimiste protsess ei võimaldanud Eesti delegatsioonil CSCE laua taga vägede küsimuse tõstatamisel positiivseid avaldusi teha, seevastu loodeti Venemaa survestamiseks suuremale välisriikide toetusele. Kuigi Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelised lepingud sõlmiti siiski poliitiliste tippjuhtide tasandil, oli järjepidev surve avaldamine Vene Föderatsioonile oluliseks osaks vägede väljaviimise tulemusteni jõudmisel.

3.1. Vägede küsimuse II etapp: 1993. aasta sügisest kuni väljaviimiseni Eestist ja Lätist

Kuna Leedu-Vene läbirääkimised olid vägede väljaviimise osas edukad, algas Eesti delegatsiooni jaoks nii CSCE-s osalevate riikide kui ka Vene poole survestamise ja paragrahv 15-le toetumise järgmine etapp. Kardeti, et vägede väljaviimine Leedust võib panna lääneriike paragrahv 15 täitmisel Läti ja Eesti osas vaatama läbi sõrmede. Ühest küljest oli Leedu ehedaks näiteks, et vägede väljaviimine ei ole Vene Föderatsiooni jaoks keeruline protsess, mis saab juhtuda kiiresti. Leedu näide tühistas Eesti Vabariigi jaoks kõik Venemaa senised argumendid, miks ei ole võimalik ühel või teisel põhjusel vägesid kindlaks kuupäevaks välja viia. Vajalik oli poliitilise tahte olemasolu, Eesti ja Läti suunal see puudus. Eesti hakkas nõudma eelmainitud tõsikindlana näivale faktile toetumist ka CSCE-lt.¹³⁵

1993. aasta sügiseks oli Eestil kujunenud kaks erinevat vaadet vägede väljaviimise edasisele käigule. Esimese võimaliku lahendusena leiti, et nii nagu möödunud läbirääkimised, ei loo ka järgnevad voorud protsessis selgust ning kavandatav tippkohtumine presidentide Boriss Jeltsini ja Lennart Meri vahel ei lahenda arutluse all olevaid küsimusi. Eesti on sunnitud võtma CSCE-s veelgi jäigemaa hoiaku Vene Föderatsiooni suunas ning diplomaatilisel teel kutsuma mõjukaid CSCE riike end toetama. Teise potentsiaalse asjade käiguna nähti edukaid läbirääkimisi

---

¹³⁵ RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, kp 07.09.93. Lühiülevaade kohtumisest Kalev Stoicescu ja Rootsi suursaadiku B. Elmeri vahel.

poliitiliste liidrite tasandil, mille tulemusena oleks Eesti võinud loobuda Venemaa survestamisest ning julgeolekupoliitiline õhkkond oleks Balti regioonis pingevabam.¹³⁶

1993. aasta oktoobris oli Vene Föderatsioon jõudnud sisepoliitilisse kriisi, sellest tulenevalt lükati ka riikidevahelised läbirääkimised edasi. 15.-17. novembrini toimunud 15. läbirääkimiste voorus Lohusalus tegi Venemaa ettepaneku viia väed Eestist välja 1994. aasta 31. augustiks. See oli esimene kord, kui Venemaa pakkus välja eestlasi rahuldava kuupäeva.¹³⁷ Ka Saksamaal paiknenud Vene relvajõud pidid samaks kuupäevaks Venemaale tagasi pöörduma. Kuupäeva ettepaneku kõrval seati Eestile tingimuseks lahkuvatele sõjaväelastele korterite ehitamise nõue. Jüri Luige sõnul otsustas Eesti nõudmistest pigem üle vaadata, keskenduda pakutud kuupäevale ning esitleda seda välisriikidele võimalusena Venemaad survestada. Kui rahvusvaheline üldsus aktsepteeriks Venemaa poolt välja pakutud kuupäeva, oleks Vene poolel tähtjast kinnipidamise suhtes ka vaikiv kohustus. Eesti üritas välisriikide toetusel survestada Venemaad kohustusest mitte kõrvale hiilima.¹³⁸

Ameerika Ühendriikide delegatsioon ei olnud veel vägede väljaviimise küsimuses Eestile sobilikku arvamust formuleerinud, CSCE-s avaldati arvamust pigem eravestlustes kui avalikel istungitel. Delegatsiooni saadikute John Kornblum'i ja Craig Dunkerley'iga kohtumisel vaadati Leedu, Läti ja Eesti poolt koostatud vägede väljaviimise avaldust ja ettepanekuid, mida eesootaval CSCE Välisministrite Nõukogu kohtumisel Roomas esitada. Ameerika Ühendriikide delegatsiooni peamine seisukoht oli Läti-Vene ja Eesti-Vene üldlepingute sõlmimise vajadus. Toonitati, et rahvusvaheline kohalolek Eestis ja Lätis on hädavajalik, kuna riikidel puudub sõjaline kaitse. Samas Eesti ja Läti murele Venemaa sõjalise sekkumise osas vastati Ühendriikide poolt: „Don't worry! No-one will give such authority to the Russians, and they know it (eesti k „Ärge muretsege! Keegi ei anna venelastele seesugust võimu ning nad teavad seda“).“¹³⁹ Balti riikide delegatsioonid lootsid, et Ameerika Ühendriigid on vägede küsimuses valmis astuma esimese avaliku sammu Balti riikide toetamisel. Ameerika

---

¹³⁶ RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, kp 16.11.93. Eesti CSCE Missiooni ettepanekud Eesti ametlike seisukohtade formuleerimiseks eelseisval CSCE Välisministrite kohtumisel Roomas.

¹³⁷ Kallas, K. (2000). *Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni riikidevahelised läbirääkimised aastatel 1990-1994*, 69.

¹³⁸ Luik, J. (2008). „Meie tugevus on meie õigus“, 177.

¹³⁹ RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, kp 19.11.93. Kohtumine USA saadiku hr. Kornblum'i ja hr. Dunkerley'ga.

Ühendriigid olid küll nõustunud Vene vägede väljaviimist Eestist ja Lätist toetama 196 miljoni dollariga, kuid loodetud avalikku survet ei olnud CSCE-s Venemaale veel avaldatud.¹⁴⁰

1993. aasta töö CSCE-s lõpetas CSCE Kõrgemate Ametnike Komitee kohtumine 27.-29. novembrini ja CSCE Välisministrite Nõukogu kohtumine 30. novembrist 2. detsembrini. Mõlemad kohtumised toimusid Roomas. Eestit esindasid CSCE Eesti delegatsiooni juht suursaadik Kalev Stoicescu, Eesti välisminister Trivimi Velliste, Välisministeeriumi poliitilise osakonna 1. büroo juhataja Väino Reinart ja 2. sekretär Aivo Orav. Välisministrite Nõukogu poolt võeti vastu dokument „Kokkuvõtte järeldustest“ (ing k „Summary of Conclusions“), CSCE/OSCE memodes mainitud ka kui „Rooma dokument“.¹⁴¹ Kui 1992. aasta Välisministrite Nõukogu „Stockholmi dokumendis“ vaid mainiti Balti riikide ja Vene Föderatsiooni kohustust täita Helsingi dokumendi paragrahv 15¹⁴², siis esimest korda sisaldas Välisministrite Nõukogu poolt vastuvõetud dokument Vene vägede väljaviimise osas konkreetset otsust. „Rooma dokumendis“ kutsuti Vene Föderatsiooni kiirendama vägede väljaviimist ja kokku leppima selle teostamise lõpptähtaega kindlate ajagraafikute alusel. Dokumendis mainiti ka Skrunda radaribaasi üleandmise olulisust, mis Läti-Vene suhetes pingeid tekitas.¹⁴³ Eestile ja Lätile oli see oluliseks diplomaatiliseks võiduks. „Rooma dokumendi“ vastuvõtmise hetkest oli Vene Föderatsioonile esitatud nõuded vägede väljaviimise kohta sätestatud kolmes CSCE dokumendis, millele ka Venemaa oli alla kirjutanud ja seega võtnud siduva kohustuse.

1994. aasta kevade alguses, kui Eesti territooriumile oli jäänud veel ligikaudu 2500 sõjaväelast¹⁴⁴, toimus Lohusalus Eesti ja Venemaa riiklike delegatsioonide vahel 17. läbirääkimiste voor. Selle käigus esitas Venemaa ametliku avalduse vägede väljaviimise peatamiseks ja tühistas vägede väljaviimise lõpptähtaja, eelnevalt kokkulepitud 1994. aasta 31. augusti, peamiselt kahel põhjusel. Esiteks sooviti, et Vene erusõjaväelased saaksid Eestis alalise elamisloa. Teiseks ja veelgi tähtsama probleemina tõstatas Venemaa Eesti Vabariigi

---

¹⁴⁰ „USA toetab Vene vägede väljaviimist 196 miljoni dollariga“. Päevaleht, 28.10.93.

¹⁴¹ RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, kp 03.12.93. Aruanne CSO ja CM kohtumisest Roomas.

¹⁴² *Final document of the third meeting of the CSCE Council of Ministers*. Organization for Security and Cooperation in Europe, 15.12.92. <https://www.osce.org/mc/40342>. Vaadatud 12.04.24.

¹⁴³ *Final document of the fourth meeting of the CSCE Council of Ministers*. Organization for Security and Cooperation in Europe, 01.12.93. <https://www.osce.org/mc/40401>. Vaadatud 12.04.24.

¹⁴⁴ RA, ERA.5775.1.229, t 12.01.94-25.05.94, kp 14.04.94. Statement by Ambassador Kalev G. Stoicescu, Head of the Estonian delegation at the Plenary Meeting of the CSCE Permanent Committee.

valitsuse lubatud finantsabi küsimuse, mis oli päevakorras olnud juba 1993. aasta sügisel. Aruteluks oli 23 miljoni dollari leidmine Venemaale suunduvate sõdurite abistamiseks, raha, mida Eestil ei olnud, tuli leida välisriikidelt. Eesti oli sunnitud läbirääkimiste strateegia ümbermõtestama.¹⁴⁵

Viimast seisukohta tõdeti 2.-4. märtsini toimunud CSCE 25. Vanemate Ametnike Komitee istungil Prahast. Vene delegatsioon keeldus nõustumast vägede väljaviimisega „tingimusteta“ alusel, mis oli Eesti jaoks vastuvõetamatu. Kahe riigi vaheline ummikseis jätkus, Eesti ei olnud nõus tegema kompromisse teemades, mis määrasid noore riigi omariikluse alused. Venemaa seisukohtadele andis Eesti delegatsioon küll sisukad vastused, kuid kohtumise lõppdokumendi kinnitamisele seisis Venemaa vastu. Seepärast ei olnud dokumendis võimalik kajastada tegelikku olukorda Eesti-Vene läbirääkimistel. Korrati küll Helsingi paragrahv 15 „kiirelt, korrastatult ja tingimusteta“ nõuet, kuid ummikusse jooksnud läbirääkimiste seisu ja Venemaa uute nõudmiste täpsemaid aspekte mitte.¹⁴⁶

Venemaa oli hakanud vähem arvestama CSCE riikide arvamustega ning kasvatas omapoolseid nõudmisi. Eesti delegatsiooni arvates olid Vene Föderatsiooni seisukohad järjest enam vastuolus rahvusvaheliste kohustustega, kui ka praktiliselt kõikide teiste riikide poolt esitatud arvamustega.¹⁴⁷ Jäikade positsioonide põhjused võisid tuleneda ka Läti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelistest kokkulepetest, mis sõlmiti 16. märtsil. Lätlased nõustusid vägede väljaviimise järel andma Skrunda radarijaama Vene Föderatsioonile rendile veel neljaks aastaks ning erusõjaväelaste sotsiaalsete garantiide leping sõlmiti Vene poole tingimuste kohaselt.¹⁴⁸ Sobivate kokkulepete sõlmimise lootuses tuginesid Eesti diplomaadid kindlameelsusele ja usule, et Eesti seisukohtadele leitakse tugev toetus demokraatlikelt riikidelt, kelle huviks on julgeolekuvaakum Balti regioonis lõpetada.

---

¹⁴⁵ RA, ERA.5775.1.229, t 12.01.94-25.05.94, kp 08.03.94. CSCE 25. Vanemate Ametnike Komitee istung Prahast 02.-04.03.1994 – Lisa 1.

¹⁴⁶ RA, ERA.5775.1.229, t 12.01.94-25.05.94, kp 08.03.94. CSCE 25. Vanemate Ametnike Komitee istung Prahast 02.-04.03.1994.

¹⁴⁷ RA, ERA.5775.1.229, t 12.01.94-25.05.94, kp 18.04.94. CSCE nõuab jätkuvalt Vene vägede väljaviimist Eestist 31. augustiks – Intervjuu Eesti suursaadikuga CSCE juures Kalev Stoicescuga.

¹⁴⁸ Kallas, K. (2000). *Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni riikidevahelised läbirääkimised aastatel 1990-1994*, 76.

Aprilli alguses toimunud 18. läbirääkimiste vooru kajastamisel CSCE-le mainis Eesti, et kui Vene Föderatsioon ei suuda Eesti poolt esitatud tingimustega leppida, ei nähta Eesti-Vene kahepoolsete läbirääkimiste edasise käigu osas võimalusi. Erusõjaväelaste edasise staatuse, sealhulgas alalise elukohanõude esitamise osas oli Eestil vastav seaduslik välismaalaste seaduse kohaselt olemas ning Venemaaga nõustuti läbirääkima vaid vägede väljaviimise küsimuse üle. Välismaalaste seadus nägi ette, et elamisloa taotlemise õigus on nendel välisriigi sõjaväepensionäridel, kes olid jäänud pensionile enne 1991. aasta 20. augustit, neljal erineval juhul: 1) inimene pidi olema sündinud enne 1930. aasta 1. jaanuari, 2) inimese seaduslik abikaasa või lapsed olid Eesti Vabariigi kodanikud või omasid Eesti elamisloa, 3) inimene oli Eesti Vabariigi silmsilmas Eestile kasulik, 4) humanitaarsetel kaalutlustel.¹⁴⁹

Eesti jaoks oli sõjaväepensionäride küsimus oluline julgeolekuaspektist. Venemaa taotles elamisloade andmist kõigile ligikaudu 11 000 erusõjaväelasele. Kuigi alla 45-aastaseid pensionile jäänuid sõjaväelasi oli arvuliselt sadades ja 45.-60. eluaastates isikuid tuhandetes, ületas sõjaväepensionäride koguarv ikkagi kogu Eesti Kaitseväge toonase isikkoosseisu võimekuse. Venemaa nõudmistel oli veel teine mõõde, mille kohaselt pidi Eesti andma sõjaväepensionäridele erastamisõiguse elamute üle erastamisaktsiate eest, mille sõjaväelased olid Nõukogude ja Vene relvajõududes välja teeninud. Eesti Vabariigi seadusandluse kohaselt ei olnud sellist võimalust isegi Eesti kodanikel. Eesti toonitas CSCE-le avalduses korduvalt, et ei anna Venemaale võimalust sekkumiseks oma sisepoliitilisse otsustusprotsessi seadusandluse üle, mis annaks sõjaväepensionäridele rohkem õigusi kui on Eesti kodanikel. Samuti ei lase Venemaal oma territooriumile tekitada venemeelset kogukonda (viiendat kolonni), keda Venemaa on võimeline mõjutama. Lisaks viibis 1994. aasta aprilliks Eesti territooriumil veel ligikaudu 2500 tegevteenistuses olnud sõjaväelast.¹⁵⁰ Eesti soovis saada CSCE-lt maksimaalseid poliitilisi pingutusi, sealhulgas võimalike konsultatsioonide algatamist ja taotles veelgi enam kogu CSCE-ga liitunud riikide kohustust Venemaad survestama Helsingi dokumendi ja selle paragrahv 15 täitmisel¹⁵¹.

---

¹⁴⁹ RA, ERA.5775.1.229, t 12.01.94-25.05.94, kp 14.04.94. Statement by Ambassador Kalev G. Stoicescu, Head of the Estonian Delegation at the Plenary Meeting of the CSCE Permanent Committee.

¹⁵⁰ Samas.

¹⁵¹ RA, ERA.5775.1.229, t 12.01.94-25.05.94, kp 14.04.94. Aruanne CSCE Alalise Komitee plenaaristungiga koost.

Venemaa president Boriss Jeltsin andis 5. aprillil välja ukaasi „Venemaa sõjaväebaaside rajamise kohta SRÜ riikides ja Lätis“. CSCE vahendusel reageerisid ukaasile esmalt muidugi lätlased, keda see otseselt puudutas. Vastuseks lätlaste pahameelele leidis Vene delegatsioon, et kuigi Läti Vabariigi riikide nimistusse lisamine oli viga, kehtib ukaas endiselt. Samuti häiris Vene Föderatsiooni käitumine soomlasi, sest nende jaoks ei olnud täielikult selge, oli ukaas mõjutusvahend venelaste hirmutamistaktika kasutamisel või siiski administratiivne viga, mida venelaste arvates ei oleks tohtinud juhtuda.¹⁵² Soome diplomaadi Jaakko Blombergi sõnul oli Soome taandumas külma sõja aegsest Venemaa suunalisest neutraliteedipoliitikast ning rohkem eetilistest aspektidest lähtuva välispoliitikaga võeti Vene Föderatsiooni kui välisriiki, kelle suhtes ei esine eristaatust. Siiski ei toimunud Soome poliitika sidumine väärtushinnangutega avalikult, vaid pigem kahepoolsete diplomaatiliste vestluste läbi. Soomet muutis ettevaatlikuks Läänemere-regiooni ebastabiilsus, mis Balti-Vene suhete ummikseisu tõttu ei andnud Soomele välispoliitilist kindlust.¹⁵³ Peale president Jeltsini 5. aprilli ukaasi tegid soomlased eraldiseisvana ühe oma esimestest pikematest avaldustest CSCE-s vägede väljaviimise vajalikkusest Balti riikidest. Selles toonitasid nad vägede väljaviimise seostamatust ühegi teise küsimusega ning asjaolu, et sõjaline kohalolek teise suveräänse riigi territooriumil ei ole kooskõlas rahvusvahelise õigusega.¹⁵⁴

Viimased Eesti ja Venemaa riiklike delegatsioonide vahelised läbirääkimised peeti 5.-6. maini Lohusalus. Kuni presidentide Lennari Meri ja Boriss Jeltsini vahel sõlmitud juulilepete sõlmimiseni ei kajastata CSCE/OSCE Eesti alalise esinduse memodes Vene vägede väljaviimise küsimust Eestis enam niivõrd detailselt. Põhjuseks riiklike delegatsioonide vahelistel läbirääkimistel sobiva tulemusteni jõudmise habras tõenäosus. Samuti asendusid delegatsioonide vahelised läbirääkimised asevälisministrite tasandil peetavate kohtumistega, Eesti Vabariigi poolelt asekancler Raul Mälgu ja Vene Föderatsiooni poolelt asevälisministri Vitali Tšurkini juhtimisel.¹⁵⁵

---

¹⁵² RA, ERA.5775.1.229, t 12.01.94-25.05.94, kp 14.04.94. Lisa 2.

¹⁵³ RA, ERA.5274.1.419, t 01.09.91-08.12.94, kp 15.12.92. Kokkuvõtte Jaakko Blombergi ettekandest „Soome ja ühinenud Euroopa ühtne välis- ja julgeolekupoliitika“ suursaadikute koosolekul.

¹⁵⁴ RA, ERA.5775.1.229, t 12.01.94-25.05.94, kp 14.04.94. Lisa 2.

¹⁵⁵ Luik, J. (2008). „Meie tugevus on meie õigus“, 177-178.

CSCE Alalise Komitee 12. mai plenaaristungil kritiseeriti nii Eesti, Läti ja Leedu, aga ka välisriikide poolt Venemaa kaitseministri Pavel Gratšovi tehtud avaldust, kelle sõnul oli Vene sõjaväelaste olemasolu Eesti territooriumil vajalik, sõjaväeobjektide kaitseks ei olnud sõjaväelaste arvu suurendamine Vene Föderatsiooni jaoks probleem. Vene delegatsioon Gratšovi avalduse osas vastutust ei võtnud.¹⁵⁶

Töö autori hinnangul väljendus 1994. aasta kevade lõpuks lääneriikide üha survestav diplomaatia Venemaa suunal CSCE delegatsiooni sõnavõttudes ja suhtluses välisriikidega üha selgemalt. Esimest korda oli Vene delegatsiooni vaadetes kriitikanoot selgelt CSCE kui organisatsiooni suunal, mida varasemalt CSCE/OSCE Eesti alalise esinduse memode kaudu selgelt välja ei joonistunud. Helsingi dokumendi paragrahv 15-le viidati kui „mingile paragrahvile“, mille järgi ei pea Venemaa oma välispoliitikat Balti riikide suunal teostama¹⁵⁷. Väljendati, et CSCE-s osalevatel riikidel ei ole õigust Venemaad veenda vägede väljaviimisel. Muidugi avaldasid välisriigid, eriti Ameerika Ühendriikide delegatsioon selliste mõtete, mis seadsid rahvusvaheliste kohtustuste täitmised küsimärgi alla, suhtes kriitikat¹⁵⁸.

1994. aasta suvel oodati vägede väljaviimise kohta selget poliitilist otsust Moskvast, sest Venemaa juhtkond oli korduvalt avalikkusele maininud, et keerukust vägede väljaviimisel Venemaa jaoks ei ole. „Hea tahtmise korral pole 31. august Vene vägede väljaviimiseks sugugi ebareaalne tähtaeg“, sõnas Venemaa asevälisminister Vitali Tšurkin peale järjekordet Eesti-Vene asevälisministrite kohtumist¹⁵⁹.

26. juulil allkirjastasid presidendid Lennart Meri ja Boriss Jeltsin Moskvast kaks lepingut – relvajõudude väljaviimise ja vägede ajutise Eesti territooriumil viibimise tingimuste ning erusõjaväelaste sotsiaalsete tagatiste kohta.¹⁶⁰ Kahjuks puudub võimalus analüüsida Eesti, Venemaa ja välisriikide hoiakuid CSCE-s juulilepingute allkirjastamise ajal ja vahetult pärast seda. Lepingute sõlmimise perioodil toimus CSCE-s kollektiivne suvepuhkus, ilmselt seetõttu ei ole ka CSCE/OSCE Eesti alalise esinduse memodes lepingute teemal vahetuid arutelusid.

---

¹⁵⁶ RA, ERA.5775.1.229, t 12.01.94-25.05.94, kp 12.05.94. Aruanne 12.05.94 toimunud CSCE Alalise Komitee plenaaristungit.

¹⁵⁷ Samas.

¹⁵⁸ RA, ERA.5775.1.229, t 12.01.94-25.05.94, kp 12.05.94. Aruanne 12.05.94 toimunud CSCE Alalise Komitee plenaaristungit.

¹⁵⁹ “Eesti välisministeeriumi asekancler kohtus taas Venemaa asevälisministriga”. Eesti Sõnumid, 06.07.94.

¹⁶⁰ Luik, J. (2008). „Meie tugevus on meie õigus“, 178.

Alles augusti keskpaigas palub Eesti delegatsiooni juht Kalev Stoicescu Eesti Välisministeeriumilt juulilepingute tekste¹⁶¹. Vene vägede väljaviimise küsimus oli järjepidevalt kuni augusti lõpuni CSCE-s aktuaalne, nagu ka Venemaa jätkuvalt arvustavad hoiakud sõjaväepensionäride olukorra suhtes.

Mõned päevad enne viimase Vene sõjaväelase lahkumist Eestist ja Lätist toimus CSCE Alalise Komitee rutiinne plenaaristung. Vene delegatsioon süüdistas Eestit sõlmitud lepingute omakasupüüdlikus tõlgendamises ja väitis, et erusõjaväelasi sunnitakse Eestist leppe alusel lahkuma. Tegelikuses oli lepingute sõlmimisest möödas ainult kuu ning Eesti Vabariigi Valitsus alles tegeles erusõjaväelaste elamislubade komisjoni loomisega. Kuigi täielik otsustusõigus erusõjaväelaste edasise saatuse kohta oli Eesti Vabariigil, oli see Venemaa poolt siiski enneaegne ja põhjendamatu kriitika.¹⁶² Eesti delegatsioon käsitles CSCE-s juulilepinguid kui „hea tahte avaldusi“. Autori hinnangul võis selleks olla mitmeid põhjuseid. Esiteks ei olnud vägede väljaviimine antud hetkel veel lõppenud ning sooviti olla kindlad, et Vene Föderatsioon võetud kohustused täide viib. Teiseks võis asi olla hirmus, et Venemaa hakkab lepingute ratifitseerimisega venitama nagu möödus enamik Eesti-Vene läbirääkimiste protsessist vägede väljaviimise küsimuses. Samuti ei saa välistada Eesti sisepoliitilist vastuseisu juulilepingute sõlmimisel. Neljandaks joonistub CSCE/OSCE Eesti alalise esinduse memodest välja, et nii Eesti delegatsiooni kui välisriikide mõõdukas hoiak juulilepingute sõlmimise suhtes tulenes pidevatest Vene delegatsiooni avaldustest. Kuulutades, et lepingute allkirjastamisega on Venemaa oma kohustused täitnud, kuid Helsingi dokumendi paragrahv 15 nõuded ei olnud veel reaalsuses nähtavad, ei pidanud delegatsioonid reageerimist asjakohaseks.¹⁶³

Eesti oli CSCE-s veel päev enne 31. augustit äraootaval seisukohal ning avaldusi vägede väljaviimise tulemuslikkusest ei kiirustatud tegema. Viimase Vene sõjaväelase lahkumise puhul esineti tagasihoidliku avaldusega, tänati ametlikult välisriike ja CSCE-d toetuse eest¹⁶⁴.

---

¹⁶¹ RA, ERA.5775.1.230, t 01.06.94-19.12.94, kp 18.08.94. Telefax Kalev Stoicescult Toivo Kloorile, Väino Reinartile ja Aivo Oravale.

¹⁶² RA, ERA.5775.1.230, t 01.06.94-19.12.94, kp 25.08.94. Telefax Kalev Stoicescult Raul Mälgule, Toivo Kloorile, Väino Reinartile, Aivo Oravale ja Alar Olljumile.

¹⁶³ RA, ERA.5775.1.230, t 01.06.94-19.12.94, kp 25.08.94. Telefax Kalev Stoicescult Raul Mälgule, Toivo Kloorile, Väino Reinartile, Aivo Oravale ja Alar Olljumile.

¹⁶⁴ 1. septembril 1994. aastal Viinis toimunud CSCE Alalise Komitee täiskogu istungi kõnes tänas Eesti delegatsioon eraldi Lätit, Leedut, Rootsit, Soomet, Ameerika Ühendriike ja president Bill Clintonit. / RA, ERA.5775.1.230, t 01.06.94-19.12.94, kp 01.09.94. Talking points by the Delegation of Estonia at the CSCE Permanent Committee Plenary Meeting, Vienna.

Poliitilisel tasandil oli Helsingi dokumendi paragrahv 15 täidetud ning diplomaatilise töövõidu üle saadi uhkust tunda – „võõrvägede okupatsioon Balti riikide jaoks oli lõppenud“¹⁶⁵.

3.2. Vägede küsimuse III etapp: 1994. aasta sügisest kuni juulilepingute ratifitseerimiseni

Eesti delegatsiooni jaoks ei tähendanud vägede väljaviimise kuupäeva saabumine CSCE-s kaugeltki töö lõpetamist. Vene Föderatsioon ei olnud 31. augustiks hüvitanud vägede kohalolekuga seonduvaid rahalisi kohustusi ja Eesti Vabariiki jäänud sõjaväepensionäride olukord oli alles lahendamisel¹⁶⁶. Lisaks oli veel lahendamata Eesti-Vene piiriküsimus ja jätkus CSCE inimõiguste missiooni töö Eestis. Antud töö küll ei keskendu piiriküsimusele, missioonile ja nendega seonduvate küsimuste lahendamisele, kuid riikidevahelises suhtluses CSCE laua taga olid vaidlused Eesti-Vene piiri ja venekeelse elanikkonna teemadel kindlasti lisapingete tekitajaks.

1994. aasta 1. septembril võttis Eesti Vabariigi Valitsus vastu korralduse „Moodustada välisriigi erukaadrisõjaväelastele ja nende perekonnaliikmetele elamislubade andmist korraldav valitsuskomisjon“¹⁶⁷. Eesti soovis loodava komisjoni tööd vaatlama ka esindajat CSCE-st, nii oli see määratletud ka juulilepingutes. Sisuliselt tähendas esindaja määramine hääleõiguse puudumiseta CSCE-poolsete hinnangute andmist¹⁶⁸. Eesti nägemuses oli eksperdil piiratud tegevus- ja vaatlusvõimalus, kuid CSCE soovis laiahaardelisemat käsitlust, st. eksperdile pidi võimaldama juurdepääsu kogu informatsioonile, millele komisjon oma töös tugines. Ekspert sooviti määrata CSCE Eesti inimõiguste missiooni kaudu. Eesti delegatsiooni hinnangul oli see nõrdimust tekitav, kuna missiooni alustades 1993. aasta veebruaris, väljendati selgelt antud missiooni mandaadi puutumatust vägede väljaviimise küsimuses.¹⁶⁹ Näiteks Läti ei soovinud CSCE inimõiguste missioonist osa võtta enne, kui oli nähtav edu saavutatud

---

¹⁶⁵ RA, ERA.5775.1.230, t 01.06.94-19.12.94, kp 30.08.94. Telefax Kalev Stoicescult Toivo Klarile, Väino Reinartile ja Aivo Oravale.

¹⁶⁶ Samas.

¹⁶⁷ *Vabariigi Valitsuse 1. septembri 1994. a korraldus nr 651-k*. Riigi Teataja, 01.09.94. <https://www.riigiteataja.ee/akt/13111860>. Vaadatud 16.04.24.

¹⁶⁸ RA, ERA.5775.1.230, t 01.06.94-19.12.94, kp 19.09.94. Analüüs Eestit puudutavatest prioriteetsetest küsimustest CSCE-s.

¹⁶⁹ RA, ERA.5775.1.230, t 01.06.94-19.12.94, kp 29.09.94. Telefax from the Estonian CSCE Mission.

vägede väljaviimise küsimuses Eestis¹⁷⁰. 1994. aasta novembris määrati CSCE poolse esindajana komisjoni töös vaatlejana osalema Uwe Mahrenholtz¹⁷¹, kes siiski sai CSCE inimõiguste missioonist eraldi mandaadi¹⁷².

1995. aasta aprilli alguseks ei olnud Vene Föderatsiooni Välisministeeriumi Baltimaade osakonna ametniku Sergei Prihhodko sõnul välja antud ühelegi erusõjaväelasele elamisluba ega õigust erastada korterit. Veelgi halveneva suhtumise tõttu venekeelsesesse elanikkonda ei saanud Prihhodko sõnul loota Eesti-Vene suhete paranemisele, mida loodeti saavutada pärast Vene vägede lahkumist.¹⁷³ Ajapikku muutusid ka Mahrenholtzi hinnangud Eesti delegatsiooni arvates liialt arvustavaks. Näiteks soovitas OSCE vaatleja luua Eesti-Vene ümarlaua, eesmärgiks saavutada ühine arusaam erusõjaväelaste staatusest, õigustest ja Eesti Vabariigi seadusandlusest. Samuti soovitas Mahrenholtz kiirendada ratifitseerimisprotsessi parlamendis.¹⁷⁴ Eesti varasemad kartused OSCE esindaja sekkumisest sisepoliitika käekäiku olid Eesti arvates nähtavad. Lahendamata küsimused Eesti-Vene piiri üle ja jätkuv OSCE inimõiguste missioon Eestis olid juba avaldanud mõju arvamustele Eestist kui kriisipiirkonnast. Samuti olid nii Eesti Välisministeerium kui Eesti delegatsioon OSCE-s mures, et liigne kohalolek OSCE poolt kahjustab Eesti mainet rahvusvaheliselt.¹⁷⁵ Võib oletada, et Eesti kuvandile oli mõju ka Venemaa kritiseerivatel avaldusel koos Mahrenholtzi poolt Eesti valupunktidele viitavate hinnangutega, millega Venemaa ainult nõustus.

Uwe Mahrenholtzi sisukamaid hinnangud ja raporteid, mida esitati otse OSCE eesistujale, antud töös kasutatud allikmaterjali memod ei sisalda. Konfidentsiaalseid raportid puudutasid siseriiklikke probleeme, mistõttu neid OSCE-s välja ei jagatud, isegi mitte Eesti delegatsioonile¹⁷⁶. Samas võib CSCE/OSCE Eesti alalise esinduse memode põhjal hinnata, et OSCE esindaja soovitused olid objektiivsed ning negatiivne tagasiside erusõjaväelaste elamislubadega tegeleva komisjoni toimimise kohta oli asjakohane. Komisjoni töö kuni 1995.

---

¹⁷⁰ RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, kp 02.09.93. Telefax Kalev Stoicescult Väino Reinartile.

¹⁷¹ RA, ERA.5775.1.230, t 01.06.94-19.12.94, kp 08.11.94. Aruanne CSCE Alalise Komitee istung.

¹⁷² "Tuhanded Vene erusõjaväelased taotlevad elamisluba". Vaba Eesti Sõna, 27.07.95.

¹⁷³ RA, ERA.5775.1.231, t 19.01.95-16.05.95, kp 06.04.95. Aruanne, OSCE Alalise Nõukogu istung.

¹⁷⁴ RA, ERA.5775.1.231, t 19.01.95-16.05.95, kp 10.05.95. Aruanne, OSCE esindaja Uwe Mahrenholtz Eesti Valitsuskomisjons.

¹⁷⁵ RA, ERA.5775.1.232, t 01.06.95-20.12.95, kp 12.10.95. Aruanne, OSCE Alalise Nõukogu istung.

¹⁷⁶ RA, ERA.5775.1.231, t 19.01.95-16.05.95, kp 11.04.95. Aruanne, OSCE Alalise Nõukogu istung.

aasta sügiseni venis, tööprotsessis ei kasutatud arvutit, vaid dokumente valmistati ette käsitsi¹⁷⁷. Töökorraldus ei olnud järjepidev, sest istungeid tühistati aseesimehe puudumisel tihti.¹⁷⁸

Jätkusid Eesti suunalised Vene delegatsiooni süüdistused OSCE-s juulilepingute ratifitseerimise protsessi osas. Peamiselt viitas Vene pool oma avaldustes Eesti valitsuse tahtlikule viivitamisele lepingute ratifitseerimisel¹⁷⁹, milleni Eesti jõudis tõepoolest viimasena. Eesti delegatsiooni peamine seisukoht seoses lepingute ratifitseerimise pideva edasilükkamisega tugines Eesti Vabariigi valitsuskoosseisude muutumisele, mis aeglustas nii Riigikogu kui erusõjaväelaste elamislubadega tegeleva valitsuskomisjoni tööd.¹⁸⁰ Seisukohad, mida OSCE-le esitati ei olnud aga pelgalt Venemaa süüdistustele vastamise eesmärgil. Reaalsuses vajati lepingute ratifitseerimiseni jõudmisel järjepidevaid arutelusid Eesti sisepoliitilisel maastikul.

1994. aasta sügisest kuni lepingute ratifitseerimiseni 1995. aasta talvel oli ametis neli valitsust - Mart Laari, Andres Tarandi ja kaks Tiit Vähi juhitud koosseisu¹⁸¹. 26. juulil 1994. aastal sõlmitud lepingud jõudsid Riigikogusse ratifitseerimisele alles 1995. aasta juulikuul lõpuks, Tiit Vähi juhitud esimese valitsuse esitamisel¹⁸² ning novembri lõpuks olid lepingud läbinud esimese lugemise¹⁸³. Lisaks olid 26. juulil sõlmitud lepingud, eriti erusõjaväelaste sotsiaalsete garantiide leping, vastuolus Eesti Vabariigi seadusandlusega. See tekitas opositsiooni ja koalitsiooni vahelisi diskussioone Riigikogus.¹⁸⁴

Juulilepingute ratifitseerimise venitamise põhjuseks võis olla ka seos Eesti-Vene piirilepinguga. Nagu eelnevalt mainitud, ei ole antud töö fookuses Eesti-Vene piirilepingu protsess, kuid CSCE/OSCE Eesti alalise esinduse memodest saab välja lugeda, et Eesti

---

¹⁷⁷ RA, ERA.5775.1.232, t 01.06.95-20.12.95, kp 08.09.95. Aruanne.

¹⁷⁸ RA, ERA.5775.1.232, t 01.06.95-20.12.95, kp 25.07.95. Eesti OSCEs ja OSCE Eestis 1995. aasta teisel poolaastal.

¹⁷⁹ RA, ERA.5775.1.231, t 19.01.95-16.05.95, kp 06.04.95. Aruanne, OSCE Alalise Nõukogu istung.

¹⁸⁰ RA, ERA.5775.1.232, t 01.06.95-20.12.95, kp 12.10.95. Aruanne, OSCE Alalise Nõukogu istung.

¹⁸¹ Varasemad valitsused. Vabariigi Valitsus, 18.12.23. <https://valitsus.ee/peaminister-ministrid/varasemad-valitsused#top>. Vaadatud 17.04.24.

¹⁸² „Välisminister Riivo Sinijärv: Eesti ja Venemaa soovivad juulilepete ratifitseerimisega saada vanad asjad eest ära“. Eesti Sõnumid, 26.07.95.

¹⁸³ RA, ERA.5775.1.232, t 01.06.95-20.12.95, kp 30.11.95. Aruanne.

¹⁸⁴ „Välisminister Riivo Sinijärv: Eesti ja Venemaa soovivad juulilepete ratifitseerimisega saada vanad asjad eest ära“. Eesti Sõnumid, 26.07.95.

juhtkonnas olid mõtted sõlmida piirileping juulilepingute ratifitseerimisega samaaegselt.¹⁸⁵ Seda kinnitas ka 1995. aasta juuli lõpus Eesti välisminister Riivo Sinijärv, kelle sõnul tegi „Eesti valitsus välisministeeriumile ülesandeks intensiivistada piirilepingu sõlmimist Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahel“¹⁸⁶. Lars Peter Fredén on maininud, et Balti riigid oskasid Läänest paremini hinnata Vene Föderatsiooni ja selle juhtkonnaga suhtlemise meetodeid. Lääneriigid suhtusid Moskvasse alati teatud ettevaatlikusega ja kartusega suhteid rikkuda, kui eestlaste surveavaldused Venemaa suunal olid lääneriikide silmis tihipeale piiripealsed.¹⁸⁷ Kahes poliitilises protsessis tulemusteni jõudmine samaaegselt oleks Eestile toonud järjekordse „diplomaatilise võidu“ ja aidanud kaasa rahvusvahelise maine kujundamisele. Kasutades Väino Reinarti ja Aivo Orava öeldut, „Oleme veelkord tõestanud, et teame paremini kui keegi teine, kuidas venelastega asju ajada“.¹⁸⁸

Eelmainitust tulenevalt on autori arvates aktuaalsem küsida, mida tähendas lepingute ratifitseerimine või potentsiaalne mitteratifitseerimine Eesti riigile rahvusvahelises tähenduses? CSCE/OSCE Eesti alalise esinduse memode põhjal tuleb välja, et lepingute sisulistest nüanssidest ja siseriiklikest protsessidest välisriigid niivõrd huvi ei tundnud. Seda oli näha ka Helsingi dokumendi paragrahv 15 kohustuste täitmise ajal. Välisriikide fookuses oli ennekõike lepingute täitmine, nende ratifitseerimine ning asjaolu, et Eesti ja Venemaa vahelised suhted liiguvad normaliseerumise suunas. Tähtis oli vältida uute probleemide tekkimist, mis seaksid ohtu regiooni julgeoleku või paneksid välisriike taas olukorda, mis pingestaks nende suhteid Vene Föderatsiooniga. Juulilepingute mitteratifitseerimine või nende ratifitseerimise edasilükkamine määramata ajaks oleks seadnud välisriikide usalduse Eestist kahtluse alla. Järjepideva tööga saavutatud rahvusvaheline nähtavus Euroopa institutsioonides ja välisriikide toetus oleks murenenud. OSCE töös kasutatud diplomaatiline suhtus väljendus suuresti rahvusvahelise surve kasutamises. Kuna Vene Föderatsioon oli lepingud ratifitseerinud ning kasutas seda fakti peamise sõnalise survevahendina Eesti Vabariigi vastu, oleks välisriikide toetuse suurenemine Vene Föderatsioonile muutunud Eesti jaoks

---

¹⁸⁵ RA, ERA.5775.1.232, t 01.06.95-20.12.95, kp 16.10.95. Eesti-Vene juulilepingute ratifitseerimise/mitteratifitseerimise välispoliitilistest järeldustest.

¹⁸⁶ „Välisminister Riivo Sinijärv: Eesti ja Venemaa soovivad juulilepete ratifitseerimisega saada vanad asjad eest ära“. Eesti Sõnumid, 26.07.95.

¹⁸⁷ Fredén, L P. (2009). *Tagasitulekud*, 102-103.

¹⁸⁸ RA, ERA.5775.1.232, t 01.06.95-20.12.95, kp 16.10.95. Eesti-Vene juulilepingute ratifitseerimise/mitteratifitseerimise välispoliitilistest järeldustest.

kahjulikuks. Tol hetkel oli Eestil vaja rahvusvaheliselt tugevamat toetust teistes küsimustes, näiteks piiriküsimuses Venemaaga ning juulilepingute mitteratifikatsioonide ei oleks seda soosinud.¹⁸⁹

Juulilepingute ratifikatsioonini jõudis Vene Föderatsiooni Riigiduuma 21. juulil ja Föderatsiooninõukogu 4. oktoobril¹⁹⁰ ning Eesti Vabariigi Riigikogu 20. detsembril 1995. aastal¹⁹¹. Ratifikatsioonide järgselt esines uus Eesti delegatsiooni juht Väino Reinart¹⁹² OSCE-s tänuavaldusega. Lepingute ratifikatsioonide peeti pigem töövõiduks ning nagu ka vägede väljaviimise saavutamise järgselt ei olnud Eesti-Vene suhteid puudutavad küsimused veel lahendatud.¹⁹³

Paldiski tuumareaktorite demonteerimise protsess lahenes 26. septembril 1995. aastal, mil allkirjastati mereväebaasi ja tuumaobjekti Eestile üleandmise leping¹⁹⁴. Paldiski küsimus oli kõige aktuaalsem Eesti-Vene riiklike delegatsioonide vaheliste läbirääkimiste ajal. Peale Vene relvajõudude lahkumist ei olnud Paldiskiga seonduv enam OSCE-s arutluse all, mistõttu võib järeldada, et Paldiskis ei nähtud enam Eesti poolelt küsitavusi ning tähelepanu koondus Eesti-Vene suhete keerulisematele küsimustele.

3.3. Relvajõudude väljaviimise tulemused ja Eestile avanenud võimalused

Vägede väljaviimine lõppes Eesti Vabariigi jaoks positiivselt, kuigi juulilepingute sõlmimise kohta tekkis umbusaldust ülesnäitavaid ja vastuolulisi arvamusi Eesti Vabariigi juhtkonna ja läbirääkimistel osalenud delegatsiooni suhtes. Sellest hoolimata põhiküsimused - vägede väljaviimine ja erusõjaväelaste küsimuses otsustusõiguse säilitamine leidsid lahenduse.

---

¹⁸⁹ RA, ERA.5775.1.232, t 01.06.95-20.12.95, kp 16.10.95. Eesti-Vene juulilepingute ratifikatsioonide/mitteratifikatsioonide välispoliitilistest järeldustest.

¹⁹⁰ Eek-Pajuste, E. (2008). *Teine tulemine: Välisministriumide taasloomise lugu*, 462-463.

¹⁹¹ Stenogrammid. VIII Riigikogu, II Istungjärk, täiskogu korraline istung - Riigikogu avaldus seoses Eesti-Vene 1994. aasta juulilepingute ratifikatsioonidega. Riigikogu, 20.12.95. <https://stenogrammid.riigikogu.ee/et/199512201400#PKP-15954>. Vaadatud 16.04.24.

¹⁹² 1995. aastal toimus OSCE Eesti alalises esinduses juhtide vahetus. Suursaadik Kalev Stoicescu lahkus Eesti delegatsiooni juhi kohalt juunis ning tema töökohustused võttis kuni sügiseni üle suursaadik Aivo Orav, olles OSCE Eesti alalise esinduse 1. sekretär. Eesti delegatsiooni asus sügisest juhtima suursaadik Väino Reinart. / Stoicescu, K. (2003). „Viin. Eesti Vabariigi Alaline Esindus OSCE juures“ – *Teine tulemine: taasiseseisvunud Eesti välisesindused*. Koost. Eek-Pajuste, E. Tallinn: Printon, 78.

¹⁹³ RA, ERA.5775.1.233, 12.01.96-21.06.96, kp 12.01.96. Aruanne 96-1.

¹⁹⁴ Eek-Pajuste, E. (2008). *Teine tulemine: Välisministriumide taasloomise lugu*, 462.

Viimase osas jäi Eestile õigus otsustamaks iga erusõjaväelase staatuse üle.¹⁹⁵ Sotsiaalsete garantiide lepingu kohaselt jäi 1994. aasta augusti seisuga Eestisse ligikaudu 10 500 Vene erusõjaväelast ja nende perekonnaliiget¹⁹⁶, mis tekitas juba lepingute sõlmimise ja veelgi enam ratifitseerimise eelselt Eesti sisepoliitikas pahameeletormi. Peaminister Mart Laari valitsuse asumine poolele, kus lepingute sõlmimist nähti Eesti-Vene suhete positiivse aspektina, oli Jüri Luige arvates oluliseks aspektiks lepingute heakskiitmisel. See võimaldas sõjaväepensionäride küsimusel kujuneda „klassikalise poliitilise vaidluse“ teemaks, koalitsioonil tuli lepingu ratifitseerimiseks vaid survet avaldada.¹⁹⁷

Vene Föderatsiooni Kaitseministeeriumi avaldatud andmete põhjal viidi 31. augustiks Eesti territooriumilt välja kokku 30 724 sõjaväelast¹⁹⁸. Kahjuks ei leidu allikmaterjalis informatsiooni Eesti Vabariigi poolsete arvandmete ja hinnangute kohta. Kuigi Vene relvajõud viidi CSCE Helsingi dokumendi kohaselt välja korrastatult ja täielikult, puudub siiski võimalus mõlema osapoole esitatud andmete võrdlemiseks. See rikastaks teema käsitlemist ja annaks võimaluse detailsemalt analüüsida Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni esitatud andmete tõepärasust.

Taasiseseisvumise järgsetel aastatel jõudis Eesti paljude rahvusvaheliste organisatsioonide, näiteks 1991. aastal Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni (ÜRO), 1992. aastal CSCE, 1993. aastal Euroopa Nõukogu (EN) liikmeks, kuid NATO-ga ühinemine kujunes Eestile üheks välis- ja julgeolekupoliitiliseks eesmärgiks. Kuni vägede väljaviimiseni toetus Eesti suuresti bilateraalsetele kokkulepetele Balti ja välisriikidega ning rahvusvaheliste organisatsioonidele, antud kontekstis CSCE Helsingi dokumendile¹⁹⁹. Vene vägede väljaviimine avas Eesti Vabariigile uued võimalused riigi julgeoleku ja iseseisvuse kindlustamisel ning julgeolekugarantiide otsimiseks.

---

¹⁹⁵ Luik, J. (2008). „Meie tugevus on meie õigus“, 179.

¹⁹⁶ Kadak, J. (2015). „Nõukogude (Vene) vägede viibimise ja lahkumisega seotud probleemid, julgeolekualased riskid ja ohud Eesti Vabariigis aastatel 1944-1994“ - *Vene vägede lahkumine Eestist. Nii nad läksid!*. Koost. Haud, J. Tallinn: Eesti Eruohvitseride Kogu, 68.

¹⁹⁷ Sildam, T. (2019). „Jüri Luik: Ka mõni tuhat Vene sõdurit jätnuks meid välja EL-ist ja NATO-st“. Eesti Rahvusringhääling, 23. juuli. <https://www.err.ee/963540/juri-luik-ka-moni-tuhat-vene-sodurit-jatnuks-meid-valja-el-ist-ja-nato-st>. Vaadatud 01.05.24.

¹⁹⁸ Luts, K & Pärn, J. (2021). „Eesti NSV-s paiknenud NSV Liidu relvajõududest“, 547.

¹⁹⁹ RA, ERA.5274.1.419, t 01.09.91-08.12.94, kp 06.03.93. Väljasõidu aruanne, Brüssel, 28.02-04.03.93.

Kui CSCE/OSCE-s otsiti võimalusi regionaalsete koostöölaudade loomiseks, mis oleks konfliktised piirkonnad, näiteks Balti ja Musta mere regioonid, stabiliseerinud ning sidunud Lääne-Euroopa julgeolekustruktuuriga, siis Vene vägede väljaviimine oli Eesti puhul üheks tingimuseks koostöölaua idee realiseerumisel²⁰⁰. Küll aga ei olnud 1995. aastaks Eesti delegatsiooni jaoks Balti regionaalse koostöölaua idee enam nii aktuaalne. Laudade kontseptsioonist oli huvitatud pigem Leedu, eesmärgiga viia Vene sõjaväetransiidi küsimus, mis Vene vägede väljaviimise järgselt tekkis, rahvusvahelisse fookusesse. See oli muutunud takistavaks asjaoluks NATO-ga liitumisel. Eesti tõmbus regionaalse koostöölaua loomise ideest tagasi peale NATO rahupartnerlusprogrammiga (ing k Partnership for Peace, PFP) liitumist 1994. aasta alguses, mil julgeolekupoliitiline olukord oli muutumas ning aktuaalsed olid NATO laienemise plaanid.²⁰¹

Vene Föderatsiooni suhtumine NATO laienemise plaanidesse oli tõrges. Vastuseks sooviti muuta sõjaväeringkondade koosseisu, mis oleks suurendanud piirialadel paikneva relvastuse arvu²⁰² ning avaldati hoiatavaid sõnavõtte Vene vägede saatmisest Balti riikidesse Eesti Vabariigi kavatus leida sõjalise julgeoleku kindlustamisel toetus NATO-st oli seetõttu sihikindel²⁰³. Rahupartnerlusprogramm kujunes NATO-ga liitumise ettevalmistavaks osaks, kus osaleva riigi ja NATO vahel sõlmiti kahepoolne leping. Programm võimaldas Eesti Vabariigil ehitada oma kaitsestruktuur üles vastavalt NATO standarditele, eesmärgiga saada iseseisvalt oma riigi sõjalise kaitsega hakkama ning vajaduse korral tegutseda koos liitlasvägedega. Sisuliselt sai Eesti osa NATO sõjalisest väljaõppest ühisõppuste ja sõjaväelaste koolitusprogrammide näol ning kaitseplaneerimise protsessidest. Programmis osalevatele riikidele võimaldati ohu korral poliitilisi konsultatsioone NATO-ga.²⁰⁴ Seega oli Eestil välispoliitiline tegevusvabadus ja võimalus leida sõjalisi julgeolekugarantiisid NATO tiivalt, mis vägede väljaviimise viivitamise ja kasvõi paarituhandelise Vene sõjaväelase kohaloleku

---

²⁰⁰ RA, ERA.5775.1.228, t 01.02.93-03.12.93, kp puudub. To strenghten regional security in Central and Eastern Europe.

²⁰¹ RA, ERA.5775.1.231, t 19.01.95-16.05.95, kp 01.03.95. Memo kohtumiseks Rootsi VM delegatsiooniga.

²⁰² Leningradi sõjaväeringkonnast sooviti Moskva sõjaväeringkonda üle viia Novgorodi ja Pihkva oblast, mis oleks võimaldanud Läti ja Eesti piiride lähedusse paigutada uuel hulgal vägesid. Leningradi sõjaväeringkond oli CFE-lepingu kohaselt määratud „tiivaalaks“, millele kehtisid relvastuse osas madalad normid. / RA, ERA.5775.1.232, t 01.06.95-20.12.95, kp 13.09.95. Memo CFE.

²⁰³ RA, ERA.5775.1.232, t 01.06.95-20.12.95, kp 12.10.95. Aruanne OSCE Alalise Nõukogu istung.

²⁰⁴ Lill, H. (2014). „Teekond läände algas 20 aastat tagasi“. Postimees, 4. veebruar. <https://arvamus.postimees.ee/2685188/hellar-lill-teekond-laande-algas-20-aastat-tagasi>. Vaadatud 01.05.24.

tõttu ei oleks võimalik olnud. Lisaks suurenes Eesti, Läti ja Leedu kaitsekoostöö, NATO liikmeks jõudmise eesmärgile lähenesid Balti riigid ühiselt.²⁰⁵

Vene vägede väljaviimisega kadusid põhjused, mis takistasid välisriikidel tegemast kaitsealast koostööd Balti riikidega. Regiooni julgeoleku kindlustamise osas oli ka välisriikide, eelkõige Põhjamaade huvides Balti riikide toimetulek oma sõjalise kaitse ülesehitamisel. 1992. aastast alustas Rootsi „suveräänsustoetuse“ andmist Balti riikidele, mis oli mõeldud eelkõige sisejulgeolekustruktuuride (politsei, piirivalve ja tolli), aga ka poliitilise kompetentsi ja sõjalise kaitse tugevdamiseks. Ründe- ja lahingutegevusega seotud teemasid nii Põhjamaad kui NATO-sse kuuluvad riigid kuni Vene vägede väljaviimiseni ei puudutanud, kardeti sekkumist Läti-Vene ja Eesti-Vene konflikti.²⁰⁶ 1994. aastal sõlmis Eesti Vabariik kahepoolsed kaitsekoostöö lepingud Ukraina, Taani, Prantsusmaa, Suurbritannia ja Saksamaaga, millega sätestati toetus Eesti Vabariigi riigikaitseüsteemi ülesehitamisele ning kaitseväelaste osalemine väljaõppes, sealhulgas õppustel ja täiendkoolitustel²⁰⁷. Vägede väljaviimise järel intensiivistas näiteks Saksamaa oma poliitikat Balti riikide suunal, kes huvitus ühisõppuste läbiviimisest Läänemereäärses regioonis. Stabiilne ja turvaline Balti regioon tugevdas ka Saksamaa julgeolekut.²⁰⁸ Sõjalised õppused andsid võimaluse NATO liikmesriikide pidevaks kohalolekuks Eesti territooriumil, seega oli Eesti õppuste protsessis osalemisest huvitatud.

Balti riikide kaitsekoostöö algas 1993. aastal, kui Eesti, Läti ja Leedu alustasid Balti rahuvalvepataljoni (BALTBAT) idee elluviimisega, mille loomiseni jõuti ametlikult 1995. aasta 5. veebruaril. Koostöövormi ülesehitamisel, mis koosnes kolmest rahvuslikust kompaniist, osalesid veel Suurbritannia, Ameerika Ühendriigid, Saksamaa, Prantsusmaa, Holland ja Rootsi. Projekti peamiseks eestvedajaks oli Taani. Pataljoni eesmärgiks oli sõjalise koostöö arendamine Balti riikide vahel ja väljaõppevõimaluste loomine osalevatele

---

²⁰⁵ Sildam, T. (2019). „Jüri Luik: Ka mõni tuhat Vene sõdurit jätkuks meid välja EL-ist ja NATO-st“. Eesti Rahvusringhääling, 23. juuli. <https://www.err.ee/963540/juri-luik-ka-moni-tuhat-vene-sodurit-jatnuks-meid-valja-el-ist-ja-nato-st>. Vaadatud 01.05.24.

²⁰⁶ Fredén, L P. (2009). *Tagasitulekud, 124-125*.

²⁰⁷ Praks, H. (2021). „NATO, Euroopa Liit ja liitlaskuhete areng“ - *Eesti sõjaajalugu: valitud peatükke Vabadussõjast tänapäevani*. Koost. Tannberg, T. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 592.

²⁰⁸ RA, ERA.5274.1.419, t 01.09.91-08.12.94, kp 26.12.94. Kaitseminister Enn Tuppi Saksamaa visiidi aruanne.

kaitsejõududele, aga ka panustamine rahvusvaheliste organisatsioonide töösse konfliktide reguleerimisel ja osalemine rahuvalveoperatsioonides.²⁰⁹

Näiteks 1996. aastal toetas Rootsi BALTBAT-i viiekümne Carl-Gustav tankitõrjerelvaga, lisaks ka laskemoonaga²¹⁰. Euroopa hübriidohtude vastase oivakeskuse vanemanalüütik Henrik Praks on välja toonud, et kuna BALTBAT-i tegevus hõlmas suuresti ÜRO rahuvalveoperatsioonide toetamist, võimaldas see lääneriikidel pakkuda sõjalist abi ilma, et Vene Föderatsioon oleks abi andmises enda julgeoleku vastu ohtu näinud. Balti kaitsekoostöö arenedes moodustati 1998. aastal Balti õhuseiresüsteem (BALTNET) ja Balti riikide mereväeüksus (BALTRON), mõlemad integreeriti NATO süsteemi.²¹¹

---

²⁰⁹ RA, ERA.5274.1.419, t 01.09.91-08.12.94, kp puudub. Balti rahuvalvejõududest.

²¹⁰ Fredén, L P. (2009). *Tagasitulekud*, 123.

²¹¹ Praks, H. (2021). „NATO, Euroopa Liit ja liitlaskuhete areng“, 593.

Kokkuvõte

NSV Liidu armee koosseis oli laialdaste funktsioonidega, koosnedes viiest suuremast väeliigist. Maaväed, mereväed, õhujõud, õhukaitseväed ja strateegilised raketiväed asusid koos väiksemate toetusväeosadega ka Eesti territooriumil. Tänapäevaks on küll Eestis paiknenud relvajõudude arvulisest koosseisust ja paiknemisest detailselt kirjutatud, kuid taasiseseisvumise järel ja Vene relvajõudude väljaviimise protsessi ajal oli täpseid andmeid väeosade ja isikkoosseisu kohta keeruline hinnata. Detailsem pilt hakkas Eesti Välisministeeriumil ja Kaitseministeeriumil kujunema relvajõududel alade ülevõtmise käigus, mis näitas territooriumide ja objektide kriitilist seisukorda, eriti keskkonnakahjude osas. Vene sõjaväelaste isikkoosseisu arvude kohta leidub erinevates suurusjärgudes andmeid, hinnanguliselt viibis Eesti territooriumil 1980. aastate lõpul 40 000, 1991. aastal 35 000, 1992. aastal 25 000, 1993. aastal 7600 ja 1994. aastal enne vägede väljaviimist 2500 Vene sõjaväelast. Arvuliste hinnangute kõrval kujues veelgi olulisemaks fakt, et Vene sõjaväelaste kohalolek ei võimaldanud Eestil leida julgeolekugarantiisid ainsalt sõjaliste funktsioonidega organisatsioonilt Euroopas – NATO-lt. Seega võõrvägede väljaviimine kujunes Balti riikide jaoks regiooni julgeoleku kindlustamisel määravaks.

Peamiseks Vene relvajõudude maavägede tugiüksuseks Eestis oli 144. motolaskurdiviis, paiknedes Tallinnas Tondi sõjaväelinnakus, milles Eesti juhtkond nägi peamist Vene Föderatsiooni potentsiaalset sõjalist eskalatsiooni läbiviijat. Suurel hulgal Vene sõjaväelaste kohalolek kujundas eestlaste ohutunnetust. 1992. ja 1993. aastal viis Vene Föderatsioon mitmel korral läbi Eesti-suunalisi provokatsioone sõjaliste õppuste korraldamisega, mida Eesti Vabariigiga ei kooskõlastatud. Eestile kujunes murekohaks Venemaa omapäine tegutsemine ja sõjalise valmisoleku pidev testimine. Eesti sisepoliitiline olukord venekeelse vähemuse osas pingestas Eesti-Vene suhteid pidevalt ning ohtu tajus 1993. aasta suvel ka Euroopa Julgeoleku- ja Koostöökonverentsi (CSCE) Eesti delegatsioon.

Seoses Vene relvajõududega toimus mitmeid vahejuhtumeid, mis kujundasid Eesti Välisministeeriumi ja Kaitseministeeriumi ametnike ohutunnetust ning ametkondade töökorraldust. 1992. aastal Tallinnas toimunud Marja tänava juhtumi mõjul, kus tekkis konflikt Eesti kaitseväelaste ja Vene sõjaväelaste vahel, algas Välisministeeriumis puuduliku kommunikatsioonisüsteemi parandamine. 1993. aastal ületas Eesti-Vene piiri ligikaudu 170 Vene sõjaväelast, kelle load kinnitasid kahtlastel motiividel tegutsenud Kaitseministeeriumi

ametnikud. Vahejuhtumi jõudmine välisriikide, sealhulgas NATO teabevälja, jättis noore Eesti Vabariigi mainekujundusele negatiivse märgi. 1993. aastal idast tulenev ohuteadlikkus suurenes, kui Vene Föderatsioonis valmistati ette aprillireferendumi toimumist. Välisministeeriumis koostati kava, mis valmistaks riigi juhtkonna ette eriolukorra kehtestamiseks riigis, seati üles ööpäevaringne valvediplomaadi tööpost ja alustati süsteemse sidepidamise loomisega. Potentsiaalseid konflikte Vene relvajõududega nähti kriisiolukorrana, mille edukaks läbimiseks oli vajalik olukorrataadlikkuse tõstmine. Ohutaju suurenemine võimaldas Eestis kiirendada ametkondade töökorraldust ja näiteks tihendada suhtlust Välisministeeriumi ja Eesti suursaatkonna vahel Moskvas.

Kuna Eesti Vabariigi võimalused massiteabevahendite kaudu üldsuse infoväljas hoidmine ja Vene Föderatsiooni propaganda tõrjumiseks olid piiratud, oli rahvusvahelise nähtavuse saamine rahvusvahelistes organisatsioonides Eesti jaoks oluline. Võimalus vastata diplomaatiliste vahendite kaudu Vene Föderatsiooni süüdistustele avalikult oli Eesti Vabariigi kuvandile positiivseks aspektiks. Kolme Balti riigi liitumine Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorganisatsiooniga (OSCE) andis neile võimaluse leida vägede väljaviimise küsimuse lahendamisel toetust välisriikidelt. Nii Põhjamaade kui Lääne-Euroopa riikide huvides oli stabiilne julgeolekukeskkond endise NSV Liidu lääneküljel, aga samuti peeti vajalikuks Venemaa sisepoliitiliste protsesside demokraatlikul suunal hoidmine. Välisriikide ettevaatlikud sammud Balti riikidele toetuse näitamisel ajendas Eesti delegatsiooni CSCE-s pidevaks Venemaa survestamiseks. Toetuti 1992. aastal CSCE Helsingi tippkohtumisel sõlmitud dokumendi ja selle paragrahv 15-le, mis nägi Vene relvajõudude Balti riikidest väljaviimise „kiirelt, korrastatult ja täielikult“. Vene Föderatsioon oli võtnud lepingu allkirjastamisel siduva kohustuse, millele Eesti delegatsioon CSCE-s rahvusvahelisele üldsuse tehtud avaldustes tugines.

Eesti delegatsioon alustas CSCE-s Eesti-Vene riiklike delegatsioonide vaheliste läbirääkimiste kajastamist 1993. aasta algusest, mil läbirääkimistel ei olnud veel sisulist edu saavutatud ning Eesti sisepoliitiline meelestatus läbirääkimiste jätkamiseks oli habras. Kuigi suveks olid vägede väljaviimise ja sõjaväepensionäride sotsiaalabi puudutavad lepingu valmis, toimusid pikad arutelud vägede väljaviimise kuupäeva osas. 1993. aasta 31. augustil viidi Vene relvajõud välja Leedust, mis jättis Eesti ja Läti olukorda, kus kardeti välisriikide toetuse hajumist.

15. läbirääkimisvoorul esitas Vene Föderatsioon vägede väljaviimise kuupäevaks 31. augusti 1994. Eesti jaoks oli Venemaa avalikult väljapakutud kuupäev võimaluseks alustada välisriikidega uue survestamisprotsessi algust. Loodeti, et Vene Föderatsioonile suudetakse suve avaldamisel määrata vaikiv kohustus kuupäevast kinnipidamise osas. 1994. aasta kevadeks oli Vene Föderatsioon hakanud CSCE-s osalevate riikide arvamusega vähem arvestama, käitudes diplomaatilistes vestlustes tõrksamalt kui varem. 26. juulil sõlmitud lepingute tulemusena kohustas Vene Föderatsioon viima oma relvajõud Eestist välja 31. augustiks ning laskma Eesti Vabariigil otsustada sõjaväepensionäride saatuse üle Eesti seadusandluse kohaselt.

1994. aasta sügisel loodi Eestis sõjaväepensionäride elamislubade andmise komisjon, mille tööd määrati hindama esindaja CSCE-st, kes Eesti delegatsiooni seisukohast andis komisjoni tööle liiga detailseid hinnanguid. Kuigi juulilepingute sõlmimise kohta leidis arvamusi, mis lepinguid ei pooldanud, oli nende ratifitseerimine Eesti Vabariigi jaoks rahvusvahelise usalduse küsimuseks. Tähtis oli vältida välisriikide toetuse murenemist, mis lepingute mitteratifitseerimisega tõenäoliselt juhtunud oleks.

Nii Vene Föderatsiooni riikliku delegatsiooniga läbirääkimiste pidamisel kui ka välisriikidelt toetuse otsimisel määrasid diplomaatilised pingutused Vene vägede väljaviimise lõpptulemuse. Rahvusvaheliselt üldsuselt toetuse saamine kujunes Eesti diplomaatidele järjepidevust nõudvaks ülesandeks, pealtnäha väikeseks kuid siiski oluliseks sammuks Eesti iseseisvuse püsimisel ja julgeoleku kindlustamisel.

Võõrvägede väljaviimine avas Eesti Vabariigile mitmeid võimalusi riigi ja Balti regiooni julgeoleku kindlustamiseks. Julgeolekugarantiisid hakati otsima NATO-st, esialgu rahupartnerlusprogrammis osalemise kaudu, võimaldades Eestil ehitada üles oma kaitsestruktuur NATO standardite järgi. Välisriigid asusid tihendama oma kaitsekoostööd Eesti ja teiste Balti riikidega kahepoolsete lepingute sõlmimise läbi. Eesti, Läti ja Leedu märgiliseks koostööks kujunes Balti rahuvalvepataljoni loomine, millega loodi sõjalised ja rahuvalve väljaõppevõimalused. Olulise julgeolekupoliitilise küsimuse lahendamine võimaldas Balti regioonis luua stabiilse julgeoleku- ja majanduskeskkonna.

Käesolevat tööd kirjutades tutvus autor ka Välisministeeriumi arhiivis asuva Eesti Vabariigi Moskva suursaatkonna memodega, mis jäid küll antud töö mahupiirangute tõttu kasutamata, kuid autori hinnangul viiks uurimisteema laiendamise kasutama just nimetatud allikmaterjali.

Memodes kajastatud Eesti diplomaatide kohtumistel lääneriikide esindajatega arutati Vene vägede küsimust erinevatest aspektidest, näiteks lääneriikide hoiakuid Vene vägede küsimuses ja abi andmist Vene Föderatsioonile. Samuti oli Moskva suursaatkond Eestile üks tähtsamaid ja lähemaid kontakte Vene Föderatsiooniga, milles võib järeldada, et suhtlus Välisministeeriumi ja suursaatkonna vahel oli tihe. Arvestades, et järk-järgult toimub teemakohaste allikate avaldamine ja ajaloo uurijatele kättesaadavaks tegemine, jätkub teemal kindlasti uurimispotentsiaali.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv

ERA.5274 Kaitseministeeriumi arhiiv

ERA.5775 Välisministeeriumi arhiiv

Perioodika

Eesti Sõnumid 1994-1995

Päevaleht 1993

Vaba Eesti Sõna 1995

Kirjandus

Eek-Pajuste, E. (2008). *Teine tulemine: Välisministeeriumi taasloomise lugu*. Tartu: Greif.

Fredén, L P. (2009). *Tagasitulekud. Rootsi julgeolekupoliitika ja Balti riikide iseseisvuse uus algus 1991-1994*. Tallinn: Kultuurileht.

Haud, J. (2015). *Vene vägede lahkumine Eestist. Nii nad läksid!*. Tallinn: Eesti Eruohvitseride Kogu.

Hill, W. (2018). *No place for Russia: European security institutions since 1989*. New York: Columbia University Press.

Kallas, K. (2000). *Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni riikidevahelised läbirääkimised aastatel 1990-1994*. Tartu Ülikool: Peaseminaritöö.

Mihkelson, M. (1999). *Venemaa poliitiline areng 1990-1996*. Tartu Ülikool: Magistritöö.

Pärn, J, Hergauk, M & Õun, M. (2006). *Võõrväed Eestis 20. sajandi lõpukümnendel*. Tallinn: Sentinel.

Pärn, J, Hergauk, M & Õun, M. (2006). *Punalaevastik Eestis 20. sajandi lõpukümnendel*. Tallinn: Sentinel.

Saks, P. (2022). *Eesti vaated arengutele Vene Föderatsioonis aastatel 1991-1994 ja nende mõjud Eesti julgeoleku ohuhinnangutele*. Tartu Ülikool: Bakalaureusetöö.

Kogumikes ilmunud peatükid

Kadak, J. (2015). „Nõukogude (Vene) vägede viibimise ja lahkumisega seotud probleemid, julgeolekualased riskid ja ohud Eesti Vabariigis aastatel 1944-1994.“ - *Vene vägede lahkumine Eestist. Nii nad läksid!*. Koost. Haud, J. Tallinn: Eesti Eruohvitseride Kogu, 49-70.

Lill, H. J. (2021). „Okupatsiooniar mee lahkumine.“ - *Eesti sõjaajalugu: valitud peatükke Vabadussõjast tänapäevani*. Koost. Tannberg, T. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 559-568.

Luik, J. (2008). „Meie tugevus on meie õigus.“ - *Teine tulemine: Välisministeeriumi taasloomise lugu*. Koost. Eek-Pajuste, E. Tartu: Greif, 157-181.

Luts, K & Pärn, J. (2021). „Eesti NSV-s paiknenud NSV Liidu relvajõududest.“ - *Eesti sõjaajalugu: valitud peatükke Vabadussõjast tänapäevani*. Koost. Tannberg, T. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 528-550.

Piirimäe, K. (2021). „Baltikum külma sõja taustal.“ - *Eesti sõjaajalugu: valitud peatükke Vabadussõjast tänapäevani*. Koost. Tannberg, T. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 415-426.

Praks, H. (2021). „NATO, Euroopa Liit ja liitlassuhete areng.“ - *Eesti sõjaajalugu: valitud peatükke Vabadussõjast tänapäevani*. Koost. Tannberg, T. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 587-600.

Raukas, A. (2015). „Nõukogude okupatsioonivägede poolt tekitatud keskkonnakahjustused Eestis.“ - *Vene vägede lahkumine Eestist. Nii nad läksid!*. Koost. Haud, J. Tallinn: Eesti Eruohvitseride Kogu, 38-46.

Stoicescu, K. (2008). „Kollane torbik ehk Eesti riik tagasi maailmakaardile.“ - *Teine tulemine: Välisministeeriumi taasloomise lugu*. Koost. Eek-Pajuste, E. Tartu: Greif, 379-391.

Stoicescu, K. (2003). „Viin. Eesti Vabariigi Alaline Esindus OSCE juures.“ – *Teine tulemine: taasiseseisvunud Eesti välisesindused*. Koost. Eek-Pajuste, E. Tallinn: Printon, 65-79.

Perioodikas ilmunud artiklid

Kionka, R. (2005). „CSCE/OSCE ja meie“. Diplomaatia, nr 22/23. <https://diplomaatia.ee/csce-osce-ja-meie/>. [vaadatud 24.03.24]

Lill, H. (2014). „Teekond läände algas 20 aastat tagasi“. Postimees, 4. veebruar. <https://arvamus.postimees.ee/2685188/hellar-lill-teekond-laande-algas-20-aastat-tagasi>.

[vaadatud 01.05.24]

Piirimäe, K. (2016). „Balti kriis ja Eesti välispoliitika algus 1990–1991. I osa“. Akadeemia, nr 8, 1331-1365.

Õun, M. (2020). „Kui palju Vene vägesid ja sõjatehnikat Eestis tegelikult oli?“. Sõdur, nr 1, 60-65.

Internetiallikad

Päevakaja: „Lahingust Tallinnas Marja tänava sõjaväeobjektile“. Eesti Rahvusringhäälingu Audioarhiiv, 27.07.92. <https://arhiiv.err.ee/audio/vaata/paevakaja-paevakaja-lahingust-tallinnas-marja-tanava-sojavaeobjektile>. [kuulatud 03.05.24]

Sildam, T. (2019). „Jüri Luik: Ka mõni tuhat Vene sõdurit jätnuks meid välja EL-ist ja NATO-st“. Eesti Rahvusringhääling, 23. juuli. <https://www.err.ee/963540/juri-luik-ka-moni-tuhat-vene-sodurit-jatnuks-meid-valja-el-ist-ja-nato-st>. [vaadatud 01.05.24]

Stenogrammid. VIII Riigikogu, II Istungjärk, täiskogu korraline istung - Riigikogu avaldus seoses Eesti-Vene 1994. aasta juulilepete ratifitseerimisega. Riigikogu, 20.12.95. <https://stenogrammid.riigikogu.ee/et/199512201400#PKP-15954>. [vaadatud 16.04.24]

Summits. Organization for Security and Co-operation in Europe. <https://www.osce.org/summits>. [vaadatud 25.04.24]

Varasemad valitsused. Vabariigi Valitsus, 18.12.23. <https://valitsus.ee/peaminister-ministrid/varasemad-valitsused#top>. [vaadatud 17.04.24]

Dokumendid

Final document of the fourth meeting of the CSCE Council of Ministers. Organization for Security and Co-operation in Europe, 01.12.93. <https://www.osce.org/mc/40401>. [vaadatud 12.04.24]

Final document of the third meeting of the CSCE Council of Ministers. Organization for Security and Co-operation in Europe, 15.12.92. <https://www.osce.org/mc/40342>. [vaadatud 12.04.24]

Treaty between The United States Of America and The Union Of Soviet Socialist Republics on the elimination of their intermediate-range and shorter-range missiles (INF Treaty). U.S. Department of State, 08.12.87. <https://2009-2017.state.gov/t/avc/trty/102360.htm>. [vaadatud 19.04.24]

Vabariigi Valitsuse 1. septembri 1994. a korraldus nr 651-k. Riigi Teataja, 01.09.94. <https://www.riigiteataja.ee/akt/13111860>. [vaadatud 16.04.24]

Lisad

Kronoloogia

1991

10. september - Eesti võeti Euroopa Julgeoleku- ja Koostöökonverentsi liikmeks.

10. november - Esimene ja viimane läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja NSV Liidu delegatsioonide vahel Narva-Jõesuus.

21. detsember - NSV Liit lakkas eksisteerimast *de jure*. Vene Föderatsioon kuulutas end NSV Liidu õigusjärglaseks.

1992

14.-16. aprill - 1. läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Pärnus.

12.-13. mai - 2. läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Moskvast.

2.-4. juuni - 3. läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Lohusalus.

1.-2. juuli - 4. läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Moskva lähisel Nahhabinos.

9.-10. juuli - Eesti osales esimest korda CSCE tippkohtumisel Helsingis.

22.-23. juuli - 5. läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Lohusalus.

9.-10. september - 6. läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Nahhabinos.

23. september - Eesti Kaitsejõudude Peastaap esitas Eesti Kaitseministeeriumile nimekirja Vene relvajõudude valduses olevatest objektidest, mis olid potentsiaalsed uued objektid Kaitseväele ja Kaitseliidule.

29. oktoober - Venemaa president Boriss Jeltsini andis välja ukaasi vägede väljaviimise peatamisest Balti riikidest.

15.-17. detsember - 7. läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Lohusalus.

1993

14.-15. jaanuar - 8. läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Nahhabinos.

2.-5. märts - 9. läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Lohusalus.

12. märts - Politsei, piirivalve ja Kaitseliit võtsid Paldiski linna Eesti kontrolli alla.

6.-7. aprill - 10. läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Nahhabinos.

12.-13. mai - 11. läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Lohusalus.

7.-8. juuni - 12. läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Nahhabinos.

13.-14. juuli - 13. läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Lohusalus.

31. august - Vene väed lahkusid Leedust.

14.-15. september - 14. läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Nahhabinos.

15.-17. november - 15. läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Lohusalus.

19. november - Eesti nõustus Venemaa poolt pakutud lõpptähtajaga vägede väljaviimisel.

15. detsember - Balti riigid tegid ametliku avalduse, et nende julgeolekugarantiiks on NATO.

1994

1.-2. veebruar - 16. läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Nahhabinos.

3. veebruar - NATO tippkohtumisel Brüsselis allkirjastati Eesti avaldus NATO rahupartnerlusprogrammiga ühinemiseks.

1.-2. märts - 17. läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Lohusalus.

5.-6. aprill - 18. läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Nahhabinos.

5.-6. mai - 19. läbirääkimiste voor Eesti Vabariigi ja Venemaa Föderatsiooni riiklike delegatsioonide vahel Lohusalus.

4. juuni - Genfis kohtusid Eesti Vabariigi Välisministeeriumi asekanstler Raul Mälk ja Vene Föderatsiooni asevälisminister Vitali Tšurkin, eesmärgiga leida lahendus ummikseisule vägede väljaviimise küsimuses.

26. juuli - Eesti Vabariigi president Lennart Meri ja Vene Föderatsiooni president Boriss Jeltsin allkirjastasid Moskvast sõjaväepensionäride sotsiaalsete garantiide lepingud ja vägede väljaviimise 31. augustiks 1994. aastaks.

30. juuli - Eesti Välisministeeriumi asekanstler Raul Mälk ja Venemaa asevälisminister Ivan Ivanov allkirjastasid Moskvast kokkuleppe Paldiskis asuva mereväebaasi ja tuumareaktorite likvideerimise 30. septembriks 1995. aastaks.

31. august - Vene relvajõudude viimased sõjaväelased lahkusid Eestist ning samuti Lätist ja Saksamaalt.

1995

21. juuli - Venemaa Riigiduumas ratifitseeris 26. juulil sõlmitud lepingud.

26. september - Allkirjastati Paldiskis asunud mereväebaasi ja tuumaobjekti Eestile üleandmise leping.

4. oktoober - Venemaa Föderatsiooninõukogu ratifitseeris 26. juulil sõlmitud lepingud.

22. detsember - Eesti Vabariigi Riigikogu ratifitseeris 26. juulil sõlmitud lepingud.

Summary

The issue of Russian armed forces: Estonian threat perception and diplomacy in the CSCE/OSCE 1992-1995

By 31th of August 1994, the last military personnel of the Russian armed forces had left Estonia, Latvia and Germany. For the newly re-independent Estonia, reaching this historical date was based on the firm stance that the former Soviet occupation army had no place on the territory of a sovereign state. The structure of the foreign relations and national defense of the Republic of Estonia was still developing, which is why the presence of foreign armed forces on Estonian territory shaped the security of the country. The fear that the Russian Federation might mobilize its armed forces and the Russian-speaking population in Estonia, influenced its choices in defense policy. After regaining independence, the primary focus for Estonia, Latvia, and Lithuania became the Organization for Security and Co-operation in Europe (CSCE/OSCE), through which the Baltic States tried to exert pressure on the Russian Federation to withdraw its forces from the independent states territories. The three Baltic States relied on the CSCE Helsinki Summit document and its paragraph 15, signed in 1992, which called for the "early, orderly and complete" withdrawal of Russian armed forces from the Baltic States. By signing this agreement in Helsinki, the Russian Federation had made a binding commitment, which the Estonian delegation referred to in its statements to the international community.

The aim of this work, based on new archival materials from Estonia's National Archive, is to address the process of the withdrawal of Russian armed forces within the CSCE/OSCE and the impacts on Estonia's sense of security regarding possible threats arising from the east. This work focuses on the period from 1992 to 1995, starting with the establishment of the Permanent Mission of the Republic of Estonia to the CSCE/OSCE and concluding with the ratification of the July agreements between Presidents Lennart Meri and Boris Yeltsin. The author seeks to answer the following research questions: 1) Based on the presence of Russian armed forces, what was the threat perception within Estonian government departments? 2) How did the delegation of the Republic of Estonia address the issue of the Russian armed forces withdrawal internationally at the CSCE/OSCE? 3) How did the presence and withdrawal of Russian armed forces affect the Republic of Estonia's opportunities to ensure its defense capability?

This work is divided into three chapters, following chronological logic. The first chapter provides an overview of the Russian armed forces units stationed on Estonian territory, including their number of personnel and locations. The author presents the activities that contributed to insecurity in 1992 concerning the Russian armed forces, including impacts on the work of the Estonian Ministry of Foreign Affairs. This chapter also gives an overview of the start of the Estonian delegation's work at the CSCE/OSCE.

The second chapter examines the ongoing status of the withdrawal of Russian armed forces in 1993. The author continues to describe the sense of security and presents incidents that occurred in 1993 involving the Russian armed forces, which affected the work of the Estonian Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Defense. This chapter also describes the handling of the withdrawal of Russian forces at the CSCE/OSCE, primarily based on the results of negotiations between the national delegations of the Republic of Estonia and the Russian Federation. The issue of Russian armed forces is addressed in three stages, the first of which examines the period from the beginning of 1993 until the withdrawal of forces from the Republic of Lithuania.

The third chapter continues the aforementioned approach, describing the period from the fall of 1993 until the withdrawal of Russian forces from the Republic of Latvia and the Republic of Estonia. In the third stage, the focus is on the period from the fall of 1994 until the ratification of the July agreements at the end of 1995. The author evaluates the outcomes of the withdrawal of armed forces and the opportunities that opened up for the Republic of Estonia in terms of defense cooperation with foreign countries and international organizations.

The main support unit for the Russian armed forces in Estonia was the 144th Motor Rifle Division, stationed in the Tondi military barracks in Tallinn. In 1992 and 1993, the Russian Federation conducted several provocations directed at Estonia by organizing military exercises that were not coordinated with the Republic of Estonia. Several incidents involving the Russian armed forces influenced the threat perception and the work of the Estonian Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Defense. Russia's unilateral actions and constant testing of military readiness became a significant concern for Estonia. Given the limited capacity of the Republic of Estonia to counter Russian Federation propaganda through mass media, gaining international visibility and the ability to publicly respond to the Russian Federation's accusations through diplomatic channels in international organizations were crucial for Estonia.

The Estonian delegation began reporting on negotiations between the Estonian and Russian national delegations in the CSCE/OSCE from the beginning of 1993. While agreements regarding the withdrawal of forces and social assistance for military pensioners were prepared by the summer of 1993, discussions regarding the specific withdrawal date continued. On the 31th of August 1993, Russian armed forces were withdrawn from Lithuania, leaving Estonia and Latvia concerned about the potential dispersion of foreign support. In the 15th round of negotiations, the Russian Federation proposed 31th of August 1994, as the withdrawal date. For Estonia, this publicly proposed date offered an opportunity to initiate a new pressure process with foreign countries. In the fall of 1994, Estonia established a commission to issue residence permits to military pensioners, with the commission's work being assessed by a representative of the CSCE/OSCE. Despite some opposition to signing the July agreements, their ratification was a matter of international trust for the Republic of Estonia. It was crucial to avoid the erosion of foreign support, which would likely have occurred without the ratification of the agreements.

The withdrawal of foreign troops opened several opportunities for the Republic of Estonia to ensure the security of the country and the Baltic region. Security guarantees began to be sought from NATO, initially through participation in the Partnership for Peace (PfP) program, which allowed Estonia to build its defense structures according to NATO standards. A significant cooperative effort among Estonia, Latvia, and Lithuania was the creation of the Baltic Peacekeeping Battalion (BALTBAT), which established military and peacekeeping training opportunities for the participating countries.

Although the outcome of the troop withdrawal was decided at the summit level of political leaders, diplomatic efforts in negotiations with the Russian Federation national delegation and in seeking support from foreign countries were crucial in determining the outcome of the withdrawal of Russian armed forces. Gaining support from the international community became a task requiring consistency for Estonian diplomats. While seemingly a small step, it was a significant move in maintaining Estonian independence and ensuring security.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Liis Toomas,

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Vene vägede küsimus: Eesti ohutunnetus ja diplomaatia CSCE/OSCE-s 1992-1995“, mille juhendaja on Kaarel Piirimäe, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Liis Toomas

22.05.2024